

גלי מיר-תיבון

השומר אחי אנוכי?

הוועדים היהודיים בגטאות מחוז מוגילב והשלטון הרומני בטרנסניסטריה בתקופת השואה, 1941-1944*

מבוא

קומץ בעלי יוזמה, אומץ, רצון, כוח וסמכות, לעתים אדם אחד בלבד, השכילו להקים מדינה בתוך מדינה וכך ליכדו המונים שהיו עקורים ממקומם, מחוסרי כל, מיואשים ונרדפים. וכך נעשה הנס [...] ואלה הפכו לציבור מאורגן וסולידרי [...]. בתוך פרק זמן של שישה חודשים, שהיו בו כל מיני מיתות משונות, רעב, מגפות וסבל, לבש השלטון העצמי של היהודים צורה של מדינה ממש¹.

כך תיאר ההיסטוריון בן התקופה מתת'אס קארפ² את פועלם של הוועדים היהודיים בגטאות מחוז

* פורסם לראשונה באנגלית:

Gali Tibon, "Am I My Brother's Keeper? The Jewish Committees in the Ghettos of Mogilev Province and the Romanian Regime in Transnistria during the Holocaust, 1941–1944", in: *Dapim: Studies on The Holocaust*, 30, 2 (2016), pp. 93-116

המאמר מתבסס על הדוקטורט שכתבתי בהנחיית ד"ר רפאל ואגו. ראו: גלי תיבון, ההנהגה היהודית בגטאות מחוז מוגילב בטרנסניסטריה ויחסיה עם השלטון הרומני 1941-1944 (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2013). אני מבקשת להודות לקרן יורן שניצר ולמרכז לחקר התפוצות ע"ש גולדשטיין-גורן באוניברסיטת תל אביב ולמוסד יד ושם, קרן ע"ש חנה העליון, על תמיכתם במחקרי. אני מבקשת להודות גם למחלקה ההיסטוריה באוניברסיטת קרנגי-מלון בפיטסבורג, פנסילבניה, על שנת הפוסט-דוקטורט שבמהלכה נכתב מאמר זה.

Matatias Carp, *Cartea Neagră: Suferințele evreilor din România în timpul dictaturii fasciste, 1940-1944*, Bucharest: Societatea Națională de Editură și Arte Grafice Dacia Traiană (1947), vol. 3, pp. 15-16

קארפ היה עוזרו הקרוב ויד ימינו של וילהלם פילדרמן, יושב ראש איגוד הקהילות היהודיות ברומניה בשנים 1924-1941 וגם לאחר המלחמה, ושימש המזכיר הכללי של איגוד הקהילות היהודיות ברומניה (UCE) גם במשך מלחמת העולם השנייה. לפני סוף המלחמה החל לאסוף מסמכים ותייעד על אודות שואת יהודי רומניה, וב-1947 פרסם את *Cartea Neagră* ("הספר השחור"), שלושה כרכים על יהודי רומניה וסבלותיהם בימי מלחמת העולם השנייה.

מוגילב (Mogilev) שבטרנסניסטריה (Transnistria), חבל הארץ ששימש מרחב הרצח של יהודי רומניה בתקופת השואה.

מאמר זה מבקש להציג תמונה מורכבת יותר ולבחון את דרכם של הוועדים היהודיים במחוז מוגילב להצלת יהודים בגטאות המחוז. המאמר עוסק באופן שבו התנהלה הנהגת הוועדים מול השלטון הרומני במחוז מוגילב בתקופת השואה ומברר כיצד ניצלה את התנאים שנוצרו במחוז לטובת בני קהילות המוצא שלה.

המאמר מתמקד בלב הקונפליקט שייצגה דרכם של הוועדים היהודיים: גירושם של אלפי יהודים מגטאות מחוז מוגילב למחנות עבודת הכפייה באזור הבוג (Bug) שהיו בשליטת הגרמנים ולמחנות ההרעה סקזיניץ (Scazineti) ופצ'ורה (Pechora). מחנות אלו הוקפו תיל והוצבו סביבם ז'נדרמים רומנים ושוטרים אוקראינים חמושים. היהודים שנכלאו בהם לא קיבלו לא אמצעי מחיה כלשהו ולא מזון והורעבו למוות. מתוך 3,000 היהודים מגטו מוגילב שנשלחו לפצ'ורה בסתיו 1942 נותרו כעבור חודשים אחדים עשרים ושמונה ניצולים בלבד.³

המאמר מציג את התנהלות השלטון הרומני בגטאות מחוז מוגילב בתקופת השואה ובוחר את הקשרים בין הוועדים היהודיים בשלושה גטאות מרכזיים במחוז – מוגילב, שרגורוד (Shargorod) וד'ורין (Djurin) – ובין הכוחות הרומניים שכבשו וניהלו את המחוז בשנים 1941–1944, מתוך הבנה שלא היו אלו יחסים בין שווים, אלא בין שלטון כובש אכזרי ורצחני ובין נתיניו שפעלו בצל המוות, בסכנת חיים מתמדת.

עם זאת, נראה כי להנהגה היהודית בגטאות מוגילב היה מרחב תמרון מסוים גם לנוכח הפקודות וההחלטות של הכוחות הרומניים. במאמר ייבחנו גבולותיו של מרחב התמרון הזה: האם אפשר לראשי הוועדים היהודיים להתנגד להחלטות השלטון הרומני? האם לדעתם של יושבי הראש של הוועדים היהודיים במחוז ניתן משקל כלשהו בהחלטותיו של השלטון הרומני? אילו דרכי פעולה נקטו הוועדים היהודיים כדי להציל את בני קהילתם? ומה היה הבסיס לשתוף הפעולה בין הכוחות הרומניים השולטים ובין הוועדים היהודיים בשלושת הגטאות הללו?

במאמר ייקראו הרשויות היהודיות במחוז מוגילב "ועדים יהודיים" ולא "מועצות יהודיות", כדי להבדילן מן התפיסה המקובלת של הרשויות היהודיות בגטאות מזרח אירופה. המונח "גטו" לריכוזי היהודים בטרנסניסטריה אמנם מופיע בכמה אופנים ומשמעויות בעדויות ובמסמכים, אך לצדו משמשים גם מונחים רווחים אחרים, שהשכיח שבהם הוא "לאגרא" (מחנה), שכן שפת האם של רוב היהודים בגטאות אלו הייתה גרמנית. התפיסה הרומנית שראתה בטרנסניסטריה יעד להתפשטות קולוניאלית של רומניה בעתיד באה לידי ביטוי בשם "קולוניות" (Colonii, מושבות)

3 נאום התובע הציבורי במשפטו של גנרל יון טופור (Topor), מפקד כוחות הו'נדרמריה בחבל בוקובינה, תיק עונשין בוטורואגה (Botoroaga) ואחרים, ארכיון השירות החשאי ומנגנון ביטחון המדינה, *Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS)*, P-7795, vol. 1

שבו כונו ברומנית מקומות מושבם של היהודים בחבל. יושב ראש הוועד היהודי נקרא, בהתאם לכך, Sef de Colonie, במשמעות מפקד או ראש המושבה.⁴

הגטו במוגילב שימש גם נקודת מעבר לשיירות היהודים המגורשים לעיירות אחרות בצפון-מערב טרנסניסטריה. בקיץ ובסתיו 1941 עברו בעיר ככל הנראה כ-60,000 יהודים מגורשים. כ-15,000-20,000 מהם הצליחו להישאר בתחום הגטו כל התקופה, רובם יוצאי דרום בוקובינה, צ'רנוביץ (צ'רנאוץ, Cernăuți) ורדאוץ (Rădăuți), לצד כ-3,000 יהודים אוקראינים מקומיים.⁵ בגטו שרגורוד הצטופפו כ-6,000 יהודים, 3,500 מהם מרומניה, רובם יוצאי סוצ'בה (Suceava), קימפולונג (Câmpulung Moldovenesc) ודורוהוי (Dorohoi).⁶ לגטו דז'ורין הגיעו כ-2,000 יהודים מדרום בוקובינה וקבוצה של כ-500 מיהודי צ'רנוביץ; עם כ-1,000 יהודים שנותרו מיהודי המקום גרו בו כ-3,500 יהודים.⁷

ההיסטוריה של יהודי רומניה במלחמת העולם השנייה נחקרה מנקודת מבטם של הקורבנות היהודים, ומעורבותם של גרמניה הנאצית, המשטר הרומני והחברה הרומנית ברדיפה וברצח של יהודי רומניה נחקרה אף היא. שואת יהודי רומניה מתועדת במחקריו של ז'אן אנצ'ל שנאספו בשני כרכים מרכזיים ובפרסומים רבים נוספים.⁸ מחקריו של אנצ'ל התמקדו בהוכחת אחריותם של שלטון רומניה וצבאה, בשיתוף בעלת בריתה גרמניה, להשמדת יהודי רומניה. ואולם הוא כמעט לא נגע בשאלת המנהיגים היהודים בגטאות טרנסניסטריה. להערכתו זו הייתה בחירה מושכלת, מחשש שבעצם העיסוק בשאלה יהיה משום אמירה על שותפותם באחריות – ומכאן הפחתת אשמתם של הרוצחים. ההיסטוריונים רפאל ואגו וליביו רוטמן ייחדו לתקופת השואה ברומניה כרך אחד מחמישה כרכים המקיפים את תולדות היהודים ברומניה. את הכרך ערך ראדו יואניד, והוא עוסק בקורות יהודי הרגאט בתקופת השואה וכן בגירוש, ברדיפה וברצח

4 על השימוש הרווח במילה קלובינה לריכוז היהודים במחוז מוגילב ראו: עדות ביאנקה רודיך גסנר, ארכיון יד ושם (איו"ש), 0-3/1571. ראו גם: יצחק ילון (עורך), ספר הזיכרון של יהודי וטרנהידורניי והסביבה, בוקובינה - רומניה, תל אביב: עמותת יוצאי וטרנהידורניי והסביבה (1002), עמ' 241. Mirjam Korber, *Deportiert: Jüdische Überlebensschicksale aus Rumänien, 1941-1944: Ein Tagbuch*, Konstanz: Hartung-Gorre (1993), p. 90.

5 ז'אן אנצ'ל, תולדות השואה: רומניה, ירושלים: יד ושם (2002), ב, עמ' 800; Matatias Carp, *Holocaust in Romania: Facts and Documents on the Annihilation of Romania's Jews, 1940-1944*, Bucharest: Primor (1994), p. 211.

6 ראדו יואניד (עורך), תולדות היהודים ברומניה: השואה, תל אביב: המרכז לחקר התפוצות ע"ש גולדשטיין-גורן (1996), עמ' 211; אביגדור שחן, בכפור הלוהט: גטאות טרנסניסטריה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד ובית לוחמי הגטאות (1988), עמ' 168; תיאודור לביא וז'אן אנצ'ל, פנקס הקהילות: רומניה, ב, ירושלים: יד ושם (1980), עמ' 512. ראו גם: עדות זאב שרף, איר"ש, 0-3/1526.

7 לביא ואנצ'ל, פנקס הקהילות, עמ' 421.

8 אנצ'ל, תולדות השואה: רומניה.

של קהילות בסרביה ובוקובינה.⁹ שמואל בן-ציון,¹⁰ דליה עופר¹¹ ואביגדור שחן¹² כתבו ספרים ומאמרים מכוונים על הגירוש לטרנסניסטריה ומציאות היוםיום בגטאות. שרגא ישורון, שחוה את השואה בטרנסניסטריה כילה, כתב כרונולוגיה מפורטת של גטו מוגילב והעלה שאלות חשובות על ההנהגה היהודית בגטו זה.¹³ דניס דלטנט כתב על גטאות במחוז גולטה (Golta) שבטרנסניסטריה.¹⁴ חוקרים אלו ואחרים ייחדו מקום מסוים גם להנהגה היהודית ולתפקודה, אך שאלת יחסיה עם השלטון הרומני לא נידונה. לעומת רוב המחקרים, העוסקים בניסיונות הקהילה היהודית ברומניה ומוסדותיה להציל את יהודי טרנסניסטריה, מאמר זה עוסק באופן שבו פעלה הנהגת הוועדים היהודיים עצמה כדי להציל את קהילות המגורשים מדרום בוקובינה וכיצד כלכלה את צעדיה מול השלטון הרומני במצב הייחודי שנוצר במחוז מוגילב בתקופת השואה. במאמר זה נידונים יחסי הגומלין בין הוועדים היהודיים בגטאות ובין הכוחות הרומניים שכבשו את המחוז וניהלו אותו בשנים אלו. המאמר מנתח את האופן שבו פעלו ראשי הוועדים היהודיים ואת יכולתם לתמרן בין התנגדות להחלטות השלטון הרומני ובין שיתוף פעולה עם הרשויות במטרה להציל את בני קהילתם מפני גירוש למחנות עבודת הכפייה ומחנות ההרעבה.

התנהלות כוחות הכיבוש הרומניים במחוז מוגילב בתקופת השואה

בקיץ 1941 חברו הארמיה הרומנית השלישית והרביעית בפיקודו של יון אנטונסקו (Antonescu) לכוחות הגרמניים התוקפים את ברית-המועצות והשיבו לשלטונה של רומניה את הפרובינציות

9 יואניד (עורך), תולדות היהודים ברומניה: השואה. יואניד ביסס את התפיסה שרדיפות היהודים ברומניה היו חלק ממדיניות כוללת של שנאת מיעוטים, ועל כן ייחד מקום גם לרדיפה ולרצח של הצוענים ברומניה. ראו: Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago: Ivan R Dee (2000)

10 שמואל בן-ציון, ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה, חיפה: המכון לחקר השואה, אוניברסיטת חיפה (1989).

11 דליה עופר, "השואה בטרנסניסטריה - מקרה יוצא דופן של השמדת עם", משואה - קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה כד (1996), עמ' 22-40; הנ"ל, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", יד ושם - קובץ מחקרים כה (תשנ"ו), עמ' 175-200. Dalia Ofer, "Les Ghettos de Transnistrie et les Ghettos d'Europe orientale occupée. 200-175 par l'Allemagne: étude comparative", in: Georges Bensoussan (ed.), *L'Horreur Oubliée: la Shoah Roumaine*, Paris: Centre de Documentation Juive Contemporaine (2011), pp. 375-410, on p. 385.

12 שחן, בכפור הלהוט.

13 שרגא ישורון, ההתארגנות העצמית של יהודי בוקובינה בגטו מוגילב (עבודה לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 1979). גם ואדים אלטסקן כתב מחקר מקיף על הוועד היהודי בגטו ז'מרינקא: "On the Other Side of the River: Dr. Adolph Herschmann and the Zhmerinka Ghetto, 1941-1944", *Holocaust and Genocide Studies* 26, 1 (2012), pp. 2-28.

14 Dennis Deletant, "Ghetto Experience in Golta, Transnistria, 1942-1944", *Holocaust and Genocide Studies* 18, 1 (2004), pp. 1-26.

של בסרביה וצפון בוקובינה שכבשה ברית-המועצות ב־1940 בניסיונה לממש את הסכם ריבנטרופ-מולוטוב. שבועות מספר אחרי השתלטותה של רומניה על פרובינציות אלו החל גירוש היהודים ממקומות מושבם: תחילה למחנות מעבר בבסרביה, ואחר כך לאזור דרום-מערב אוקראינה, שנכבש בידי כוחות גרמניים ורומניים וכונה באותה העת טרנסניסטריה, כלומר "מעבר לניסטרו" (Nistru).¹⁵ כיבושו של החבל בידי הכוחות הרומניים והגרמניים הושלם ב־15 ביולי 1941. העיר אודסה נכבשה כמה שבועות לאחר מכן והפכה לבירת החבל ולמקום מושבו של המושל. ב־4 באוקטובר 1941 נתנה ממשלת רומניה את הפקודה לגרש בתוך עשרה ימים את כל יהודי דרום בוקובינה ואחריהם את יהודי מחוז דורוהוי אל מעבר לנהר ניסטרו (דנייסטר) – אל חבל טרנסניסטריה.¹⁶

מיולי 1941 ועד אביב 1943 גורשו לטרנסניסטריה כ־190,000 יהודים אזורי רומניה.¹⁷ כוונת המטה הכללי הרומני הייתה שבסופו של התהליך לא יישארו יהודים גם בטרנסניסטריה. גירוש היהודים מרומניה היה הכלי המרכזי להגשמת חזונו של אנטונסקו לטיהור אתני ופוליטי של האומה. מדיניותו של אנטונסקו הייתה ברורה, והוא ביטא אותה ב־11 באוקטובר 1941 בישיבת הממונים על המחוזות ברומניה. בישיבה זו התפאר אנטונסקו בהישגיו בבסרביה, שבה לא נותרו עוד יהודים, והבהיר שמחבל בוקובינה יגרש שמונים אחוז מהיהודים. הוא הצהיר במפורש שאין בכוונתו להשאיר את היהודים המגורשים בחבל טרנסניסטריה, אלא לגרשם הלאה משם אל אזור הכיבוש הגרמני שמעבר לנהר בוג.¹⁸ משמעותו של גירוש היהודים אל מעבר לבוג הייתה רצח המוני בידי האינזצגרופן, והוא נדחה רק משום שיחידות אלו היו עדיין עסוקות בקרבות ובהשמדתם של יהודי מערב רוסיה וסירבו לקבל עליהן משימה נוספת. כך, בלא תכנון מוקדם, בסתיו 1941 נותרו בחבל טרנסניסטריה עשרות אלפי יהודים רומנים.¹⁹

15 ראו: יאניד (עורך), תולדות היהודים ברומניה: השואה, עמ' 113–122.

16 מחוז דורוהוי סופח מנהלית לחבל בוקובינה ב־1938. עד אז השתייך לרגאט – הממלכה ההיסטורית של רומניה.

17 על הגירוש מחבלי רומניה ראו: International Commission on the Holocaust in Romania, *Final Report*, edited by Tuvia Friling, Radu Ioanid, and Mihail E. Ionescu, Bucharest: Polirom (2005), p. 138. ולדימיר סולונרי כתב כי המדיניות האנטי־יהודית וגירוש היהודים מבסרביה ומבוקובינה ב־1941 היו חלק מחזון כולל של אנטונסקו, שראה את רומניה שלאחר המלחמה כמדינה נקיה מזרים. ראו: Vladimir Solonari, "Model Province": Explaining the Holocaust of Bessarabian and Bukovinian Jewry", *Nationalities Papers* 34, 4 (2006), pp. 471–500, on p. 472. ראו גם: רונת פישר, "בין טיהור אתני לג'נוסייד: התבוננות אלטרנטיבית בשואת יהודי רומניה", יד ושם – קובץ מחקרים מ, 1 (2012), עמ' 133–164.

18 Dennis Deletant, "Transnistria and the Romanian Solution to the 'Jewish Problem'", in: Ray Brandon and Wendy Lower (eds.), *The Shoah in Ukraine: History, Testimony, Memorialization*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press (2010), pp. 156–189, on p. 159.

19 ראו: הילברג, חורבן יהודי אירופה (תרגום: איה ברור), ירושלים: יד ושם (2012), עמ' 476.

בלי תכנון מוקדם ובהתאם לנתיבי הגירוש נוצרו בין הנהרות ניסטרו ובוג ארבעה אזורים של מחנות וגטאות: בטולצ'ין (Tulchin); בבלטה (Balta) שמדרום לבוג; בין ברזובקה (Berezovca) לגולטה, סמוך לנהר בוג; ובמחוז מוגילב שבצפון-מערב טרנסניסטריה, הוא האזור שבו עוסק מאמר זה. הפרפקטורה של מוגילב שלטה על חמש נפות: מוגילב, שרגורוד, קופאיגורוד (Copaigorod), ז'מרינקה (Zhmerinka) וסטניסלבסקי (Stanislavski). ב־30 באוגוסט 1941 נחתם הסכם טיגינה (Tighina) על הסדרת ניהול חבל טרנסניסטריה כיחידה אדמיניסטרטיבית נפרדת מרומניה ונקבעו בו סמכויות השלטון הרומני וזכויותיה של גרמניה בחבל זה. ב־11 בנובמבר 1941 הוציא מושל טרנסניסטריה פרופ' גיאורגה אלכסיאנו (Alexianu) את צו מספר 23 להסדרת שהותם הזמנית של היהודים בחבל.²⁰ בחבל, שמעולם לא סופח רשמית לרומניה, התקיימה שניות של שלטון צבאי ואזרחי רומני. שניות שלטונית זו אפשרה להתייחס לכל יהודי בטרנסניסטריה המפר את צו השלטון כאל אויב ומרגל ולהוציאם להורג בלי משפט. השלטון הרומני בנה בחבל מעין קולוניה צבאית-כלכלית בעלת שני תפקידים: האחד – הגנה מפני איום החזית המזרחית הסובייטית, והאחר – הספקה של מאגרי כוח עבודה זולים לכרייה, לחקלאות ולבניית גשרים וכבישים לשימושם של כוחות הצבא. בשל אופיו של החבל כקולוניה צבאית ובשל קרבתו לחזית נתפסו היהודים שגורשו אליו מרומניה והיהודים האוקראינים שחיו בו לפני המלחמה

20 לנוסח הפקודה בעברית ראו: שחק, בכפור הלוהט, עמ' 382-383. ראו גם: Deletant, "Ghetto Experience in Goltá", p. 2.

כסכנה ביטחונית וכעול כלכלי על השלטון הכובש.²¹ השלטון הרומני בטרנסניסטריה לא היה מעוניין בקליטתם של כ-200,000 היהודים המגורשים בחבל, ובשביל אנשי הצבא הם לא היו אלא מעמסה מיותרת, בעיקר במחוז מוגילב שבו התיישבו רבע מאותם פליטים.²² הפרפקט והפרטורים הרומנים²³ הקפידו שהיהודים יוכלו לפנות אל המפקדים הרומנים רק באמצעות נציגיהם הממונים בוועדים היהודיים, וגם אלה לא הורשו לפנות ישירות לגופי השלטון המרכזי בחבל או ברומניה.²⁴ כך ניתקו את האוכלוסייה היהודית מארץ מוצאה, רומניה, ויצרו ריכוז אוכלוסין נבדל ממדינת האם, קולוניה עם חוקים ונהגים משלה. הניתוק מרומניה ומגורמי השלטון המרכזי העצים את תלותו של הציבור היהודי בפיקוד הרומני, הקל על כוחות ה'ז'נדרמריה לאכוף את סמכותם ושמר על מעמדם ככוח השלטוני הבלעדי בחבל.²⁵

השירות בחבל טרנסניסטריה העוין והמרוחק נחשב בעיני הקצינים הרומנים קשה ומסוכן מחד גיסא, וחסר הילה קרבית של שירות צבאי מאידך גיסא. נראה כי הכוחות הרומניים, שהאנטישמיות של רבים מהם הוכחה מעבר לכל ספק, לא ביצעו את משימתם בנחישות ומתוך שכנוע פנימי עמוק, שכן בניגוד לצפון בוקובינה ולבסרביה, שנתפסו כטרטוריות השייכות לרומניה שיש "לנקותן מן הזרים", נתפס חבל טרנסניסטריה כאזור זר ועוין שמטרת שלטונה של רומניה בו אינה ברורה דייה. חוסר ההכרעה הצבאית בחזית מזרח אירופה תבע כל העת עוד כוחות רומניים למערכה, ובטרנסניסטריה הוצבו כוחות של אנשי מילואים ו'ז'נדרמריה שאישיותם ואיכותם כאנשי צבא ומשטרה היו בינוניות למדי: קצינים וסמלים שקצתם כבר פרשו לגמלאות וכן פקידים ובעלי מקצועות חופשיים שגויסו לשירות מילואים ממושך עקב המלחמה. קצינים וסמלים אלו לא שאפו לקידום או לעלייה בדרגה אלא קיוו להיבנות כלכלית מן המלחמה והיו נוחים יותר להשפעה על-ידי שוחד.²⁶ השוחד לא נתפס כתופעה שלילית, אלא כחלק מהכללים הבלתי רשמיים שהיו נהוגים

21 הפרפקט לשעבר קונסטנטין נסטורש (Nasturas) כתב אחרי המלחמה: "נוכחותם של 50,000 יהודים מגורשים למחוז זה [מוגילב], הוסיפה לרשויות האדמיניסטרטיביות בעיות רבות קשות לפתרון". מכתב אל יגנדורף, 13 באפריל 1945, איו"ש, אוסף יגנדורף, P-9, תיק 10 (להלן: אוסף יגנדורף).

22 שם.

23 פרפקט (Prefect) - מפקד מחוז, בדרך כלל בדרגת קולונל, המקבילה לאלוף משנה. המחוז נקרא פרפקטורה (Prefecture). פרטור (Pretor) - מפקד נפה בדרגת מאיור, המקבילה לרב סרן. המונח פרטור ברומנית פירושו גם שופט, ואכן לפרטורים, וגם לפרפקטים, היו סמכויות שיפוט והם יכלו להרוץ דין בתחום שלטונם.

24 Ion C. Butnaru, *The Silent Holocaust: Romania and Its Jews*, New York: Greenwood Press (1992), p. 134.

25 ז'נדרמריה (Jandarmeria) - גוף צבאי שעסק בפעולות שיטור בשטח הכבוש בידי רומניה.

26 נסטורש הגיע לדרגת קולונל בצבא הקבע של רומניה ויצא לגמלאות ב-26 במרץ 1941, אך חזר גויס למילואים מפרוץ המלחמה ועד סופה. ראו תיק אישי נסטורש, CNSAS, I-329788. הפרטור גיאורגה בוטורואגה היה מאיור במילואים, הפרפקט קונסטנטין לוגין (Loghin) היה קולונל במילואים. ראו: תיק עונשין בוטורואגה ואחרים, CNSAS, P-7795, vol. 1. רבי"ט פלוריאנו (Florianu) בדוורין קיבל דרגה בעת שירות מילואים ארוך לצורך המלחמה ולא שירת בקבע קודם לכן, וגם המפקח הכללי של ה'ז'נדרמריה בצפון טרנסניסטריה, דומיטרי שטפנסקו (Stefanescu), נקרא לשירות מילואים לאחר שפרש לגמלאות במאי 1941. ראו: תיק משפטו של

ביחסים שבין השלטון הרומני ליהודי הגטאות. כנגד כמה מתשלומי השוחד אף הנפיקו המקבלים קבלה.²⁷ תרבות זו רווחה בקרב הכוחות הרומניים גם בתקופות אחרות ובמקומות אחרים, אבל במחוז מוגילב שבטרנסניסטריה היא הייתה נפוצה ביותר והקיפה את כל דרגות הפיקוד. בעלי תפקידים אלו השליטו משטר של פחד, איומים וסחיטת כספים מתמדת, משל היו ארגון פשע התובע כל העת דמי חסות כדי שלא יפגע בעצמו בנתונים למרותו.²⁸

בשל גודלו של השטח הכבוש בידי הרומנים והגרמנים ובשל הקרבות הנמשכים בחזית מזרח אירופה הייתה לכוחות המשרתים במחוז מוגילב מידה רבה של סוברניות ועצמאות בהחלטותיהם, גם בדרגים נמוכים יחסית, והם אכן השתמשו בסמכותם לא רק כדי למלא את פקודות השלטון המרכזי אלא גם כדי ליוזם פקודות משל עצמם. כך למשל יום הפרפקט יון בליאנו (Baleanu) גירוש יהודים מגטו מוגילב לסקיניץ בפברואר 1942;²⁹ וכך יום וביצע הפרפקט נסטורש את שילוחם של כ-3,000 יהודי צ'רנוביץ מגטו מוגילב למחנות עבודת הכפייה באזור לדיז'ין (Ladyzhyn) בקיץ 1942, בד בבד עם הגירושים לסקיניץ.³⁰ מידת הסוברניות של הכוחות המשרתים בשטח הועצמה גם בשל היעדר מדיניות ברורה ועקבית של השלטון הרומני המרכזי אשר לעתידם של היהודים שגורשו מרומניה אל חבל טרנסניסטריה. חבל טרנסניסטריה היה ארץ ללא חוק שבה כל דאליים גבר, ואיש השלטון הרומני הישר בעיניו יעשה; במילותיו של דומיטרי שטפנסקו, ששימש מפקח וחוקר פנימי של הו'נדרמריה בצפון החבל: "בטרנסניסטריה, אזור מבצעים ומלחמה, היה מצב חירום, וחוקי הארץ נעצרו לפני הניסטרו".³¹

מדיניות השלטון הרומני כלפי הציבור היהודי והוועדים היהודיים במחוז מוגילב

בסתיו 1941, עם הגיעם של כ-21,000 יהודים מדרום בוקובינה,³² פוזרו הוועדים היהודיים

שטפנסקו, P-8279, vol. 1.

27 אוסף יגנדרוף, P-9, תיק 13.

28 היו גם קצינים וחיילים רומנים שהועמדו לדין בעוון הפרת פקודות תמורת שוחד. הבכירים שבהם היו הפרפקט יון בליאנו ושני סגניו. להצהרות העדים ולפרוטוקול המשפט ראו תיק דומיטרי שטפנסקו, P-8279, vol. 1. העדויות נגבו ב-7-18 במרץ 1942. פרוטוקול המשפט מתחיל ב-18 במרץ 1942 ונמשך באפריל-מאי 1942. לפרוטוקול המשפט ראו גם: Carp, *Cartea Neagră*, vol. 3, pp. 190-192. לסיכום החקירה בעניין בליאנו וסגניו ראו: שם, עמ' 361.

29 רעיון זה של בליאנו יצא לפועל רק ביולי 1942.

30 תיק משפטו של שטפנסקו, P-8279, vol. 1.

31 שם.

32 דוד שערי מונה 25,923 יהודים בדרום בוקובינה ב-1940. ראו: דוד שערי, "המדיניות הריאלית" של ההנהגה הלאומית של יהודי בוקובינה מ'המועצה הלאומית היהודית' ועד 'המפלגה הלאומית היהודית', בתוך: רפאל ואגו וליביי רוטמן (עורכים), תולדות היהודים ברומניה ג: בין שתי מלחמות העולם, תל אביב: המרכז לחקר התפוצות ע"ש גולדשטיין-גורן (1996), עמ' 207-251, בעמ' 241.

המקומיים (Obscina), ובמקומם הוקמו ועדים יהודיים חדשים, שרוב חבריהם יוצאי קהילות דרום בוקובינה. בגטו דוֹז'רין נאלצה ההנהגה היהודית האוקראינית המקומית שמונתה עם הכיבוש הגרמני-רומני ביולי 1941 לפנות את מקומה עם בואם של הפליטים היהודים מבוקובינה, שכן הללו היו רבים יותר ובעלי עוצמה. גם לאחר הקמת הוועדים החדשים הוסיפו היהודים האוקראינים המקומיים לקרוא לוועדים היהודיים בשם אובשצ'ינה.³³ היוזמה להקמת הוועדים היהודיים החדשים נבעה הן מרצונם של השלטונות הרומניים להעביר מטלות אל גוף יהודי דובר רומנית, הן מרצונם של היהודים המגורשים מרומניה למצוא דרכים להשפיע על השלטון הרומני, לנהל את המשאבים הכלכליים המועטים במחוז ולמנף לטובת קהילת המגורשים את המשאב המשמעותי שעמד לרשותם: השכלה רפואית וטכנולוגית.³⁴

המונח "יודנרט", שהוא המונח הרווח לתיאור הרשות היהודית בגטאות בתקופת השואה, כמעט לא היה בשימוש בגטאות מחוז מוגילב.³⁵ את מקומו מילאו שמות רבים בהקשרים שונים: יהודים כינוהו קומיטט או קהילה; בפי השלטון הרומני כונה הוועד היהודי "קורדונרה" (Coordonarea), כלומר מתאם, או בשמו המלא, "הוועד היהודי לתיאום העבודות" (Comitetul Evreiesc pentru Coordonarea Muncii), משום שראו בו גוף מתווך לניצול כוח העבודה היהודי.³⁶ הוועדים היהודיים במחוז מוגילב היו נטולי מעמד משפטי מוגדר, וסמכותם ותחומי פעילותם לא הוגדרו מראש אלא נבעו מהוראת השעה של השלטון הרומני ומיוזמות מקומיות שלהם. לאורך תקופת שלטונם של הרומנים בחבל מוגילב, שארכה כשנתיים וחצי, כיהנו בראשות הוועדים היהודיים הנהגות שונות: בשרגורוד עמד מאיר טייך בראש הוועד כל התקופה, למעט פרק זמן קצר בשנת 1943 שבו החליף אותו סגנו בשל משבר אישי בעקבות מותם של בנו ושל רעייתו. בדוֹז'רין שימש בתפקיד מקס רוזנשטראוך ולצדו סגנו משה כץ במשך כל התקופה, ובגטו מוגילב כיהנו בוועד שישה הרכבים שונים בראשותם של זיגפריד יגנדורף, מיכאיל דנילוב, יוסף שאואר ומשה כץ. חילופי גברי בוועדים נזקקו לאישור השלטון הרומני, וכוחם של הוועדים היה מוגבל מעצם יכולתם של הרומנים להחליף את חברי הוועד ואת יושבי הראש כרצונם, אך ההנהגה היהודית לא הייתה פסיבית וחסרת מעמד כי אם שותפה להחלטות הפרסונליות. כך לדוגמה יכול יגנדורף, שעמד בראש הוועד של גטו מוגילב, להביע התנגדות לחברותם בוועד של שותפיו העסקיים של הפרפקט בליאנו,³⁷ ולנהל ויכוח ארוך עם סגן הפרפקט דנולסקו (Danulescu) על מינויו של

33 ראו: עדות שלמה קלימן, איו"ש, O-3/5245. ראו גם: שמואל ספקטור, "גטאות ויודנראטים בשטחי ברית המועצות הכבושים", בתוך: דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות בעריכת דוד אסף, ירושלים: מאגנס (1990), עמ' 449-456, בעמ' 453.

34 יעקב קוגן (עורך), עדות היסטורית חיה: זיכרונות של אסירי גטו ומחנות עבודה, תל אביב: יי גולן (2003), עמ' 38-39.

35 עדות ביאנקה רודיק גסנר, איו"ש, O-3/1751.

36 על השמות המגוונים לוועד ראו: עדות זאב שרף, איו"ש, O-3/1526; עדות יצחק ילון, שם, O-3/1238; עדות שלמה פריילינג-אביבי, שם, O-3/13014.

37 כל ארבעת שותפיו העסקיים של בליאנו - ורשינגר, קנול, פליישר וקסטנר - נחקרו ומסרו הצהרות במשפטם של

מיכאיל דנילוב, יוצא דורוהוי, לחבר בוועד; יש בכך להעיד על מעמדו בעיני השלטון הרומני במוגילב.³⁸

היחסים של ראשי הוועדים היהודיים במחוז עם הפרפקטים והפרטורים היו יוצאי דופן בתקופת השואה: בליאנו אפשר לנציג הוועד היהודי (לרוב יגנדורף עצמו) להשתתף בישיבות השלטון הרומני במחוז ואף לשאת בהן דברים.³⁹ יגנדורף גם הרשה לעצמו להתמקח עם הפרפקט על מספר המיועדים לעבודות הכפייה למיניהן. מאיר טייך, ראש הוועד היהודי בגטו שרגורוד, קיבל אישור להקים משטרת גטו, ובאחריותה של זו נכללו גם התושבים האוקראינים של שרגורוד.⁴⁰ ראשי הוועדים יכלו להתפטר מתפקידם, והיו בהם כאלה כגון יגנדורף ושאוואר בגטו מוגילב שאכן עשו זאת, והשלטון הרומני לא פגע בהם או במשפחתם בתגובה לכך. אשר ליגנדורף, אף שנתר מחוץ לוועדים בראשותם של דנילוב, שאוואר וכץ, הוא בחר להישאר מעורב בחיים הציבוריים בגטו ופעל להעביר לסמכותו את מתחם התנויות בגטו ומוסדות ציבור לרבות בתי היתומים במוגילב.⁴¹ גמישות זו במילוי התפקיד אפשרה אף היא לראשי הוועדים לשמור על אוטונומיה מסוימת בניהול הגטו ולהתנגד להוראות ולצווים של השלטון הרומני. ככלל, עד פברואר 1942 נמנעו הכוחות הרומניים מהתערבות בענייניו של הציבור היהודי בגטאות והותירו אותם כמעט במלואם לוועדים היהודיים. השינוי במדיניותם בחורף 1942 נבע משתי סיבות עיקריות:

1. עם התחזקות הכוחות הסובייטיים בשנת 1942 בחזית המזרחית והתגברות תנועת הפרטיזנקה, התחילו הרומנים להבין שמדיניות הציר לא ינצחו במלחמה, והם, שחיו בשטח הכיבוש במתח מתמיד שנבע מן התחושה שבאוכלוסייה המקומית ובקרב היהודים יש התומכים ברעיון הקומוניסטי ומרגלים למען ברית-המועצות,⁴² ביקשו להגביל ביתר שאת את תנועת היהודים.⁴³
2. לא פחות משפחדו מפני הרוסים חששו הכוחות הרומניים במחוז ממגפת הטיפוס. בחורף

בליאנו וסגניו. ראו: תיק שטפנסקו, CNSAS, P-8279, vol. 1. ראו גם: שחן, בכפור הלוהט, עמ' 163. כמו כן ראו: עדותו של חיים וולך, בתוך: ילון (עורך), ספר הזיכרון של יהודי וטרנהידורני, עמ' 208.

38 ראו: מסמך פנימי של הוועד היהודי, 16 במאי 1942, אוסף יגנדורף, P-9, תיק 6. ראו גם: חוזר מספר 267/1942, 16 במאי 1942, שם.

39 שם.

40 מאיר טייך, "המינהל היהודי האוטונומי בגטו שארגורוד (טראנסניסטריה)", קובץ מחקרים בפרשיות השואה והגבורה ב (1958), עמ' 203-230, בעמ' 212.

41 ראו: פרוטוקול הדיון בעניין זה, אוסף יגנדורף, P-9, תיק 8. כמו כן ראו: Sigfried Jagendorf, *Jagendorf's Foundry: Memoir of the Romanian Holocaust, 1941-1944*, with introduction and commentaries by Aron Hirt-Manheimer, New York: Harper Collins (1991), p. 164. ראו גם: עדותו של דוד מרכוס במשפטו של דנילוב, 25 ביוני 1946, תיק עונשין בוטורואגה ואחרים, CNSAS, P-7795, vol. 1.

42 Jean Ancel, *Transnistria 1941-1942: The Romanian Mass Murder Campaigns*, vol 2: Documents Tel Aviv: Goldstein-Goren Diaspora Research Center, Tel Aviv University (2003), p. 112.

43 Carp, *Cartea Neagră*, p. 377. עלון הו'נדרמריה, 9 בינואר 1942, איז'ש, אוסף מתתיאס קארפ, O-11, תיק A-8-99.

1941-1942 מתו אלפי יהודים בגטאות מחוז מוגילב מטיפוס הבהרות, ובמרץ 1942, כשהחלו להידבק במחלה גם חיילים ו'ונדרמנים, הבינו הרומנים את הקשר שבין הצפיפות בגטאות ותנאי התברואה הירודים בהם ובין התפרצות המגפה.⁴⁴ בליאנו, הפרפקט של מוגילב, הביע חשש מפני התפרצות מגפת הטיפוס עקב הצפיפות ופרס את תוכניתו לגירוש הדרגתי של כמחצית מיהודי העיירה מוגילב, שבשלב הראשון שלו יגורשו כ-3,000 יהודים לסקווינץ. מחליפו, הפרפקט נסטורש, הורה לגרש 4,000 יהודים מגטו מוגילב למחנה סקווינץ. הגירושים לסקווינץ ופצ'ורה כונו בפי השלטון הרומני "דילול" או "הקלת הצפיפות" (Descongestionarea), כשם שגירוש היהודים מתבליה הצפון-מזרחיים של רומניה נקרא "פינוי". המילה הרומנית Deportati, שבה כינה השלטון הרומני את היהודים המגורשים מרומניה, הייתה בעלת שלוש משמעויות: מהגרים, מפונים או מגורשים. מאחר שהרומנים כינו את היהודים מרומניה מהגרים או מפונים, הם יכלו לדבר על תהליך של הגירה ושינוי מקום מגורים מרצון כביכול, ולא ככפייה.⁴⁵ שטפנסקו העיד כי פקודה זו נבעה מן הפחד העצום שהכוחות הרומניים במחוז יידבקו בטיפוס.⁴⁶

על אלה נוסף הרצון לבודד את היהודים מטעמים אידיאולוגיים ששילבו לאומנות ואנטישמיות.⁴⁷ מגמה זו באה לידי ביטוי קיצוני בתקופת שלטונו של הפרפקט נסטורש. אישיותו ודרכו האידיאולוגית של נסטורש שילבו אנטישמיות דתית מבית הוריו עם תפיסות רומנטיות שרווחו בשירה הרומנית של המאה התשע-עשרה ושל תחילת המאה העשרים - אנשי רוח ומשוררים רומנים נערצים כדוגמת מיכאי אמנסקו (Eminescu) וניקולאיה יורגה (Iorga) היו ידועים כשונאי זרים ככלל ויהודים בפרט. נסטורש היה היחיד מבכירי הכוחות הרומניים במחוז שביטא עמדה אידיאולוגית ערכית וביקש לבסס בטרנסניסטריה מדיניות של טיהור אתני דומה לזו שננקטה בפרובינציות בסרביה ובוקובינה ברומניה.⁴⁸ הוא שפקד על סגירת הגטאות באביב 1942 ועל פעולות לבידודם של היהודים, שרובם חיו עד אז בגטאות פתוחים. מגמה זו של רומניזציה של החבל בתקופתו של נסטורש באה לידי ביטוי במאמץ להחלפת העובדים היהודים בתעשייה בעובדים אוקראינים בפיקוח המנהל הרומני וגם בהחלפת ראש העיר איבאנוב, האוקראיני, בקפיטן הרומני בוטה (Botta), שהחל את תפקידו באפריל 1942. גם בעניין זה שימשו בערבוביה שיקולים ביטחוניים, חשש מריגול ומתמיכה חשאית באויב הסובייטי ורצון לבסס חברה רומנית

44 כפי שקרה בהתפרצות המגפה במחוזות בלטה וימפול (Yampol) בטרנסניסטריה. ראו: עלון ה'ונדרמריה, 15-31 באוקטובר 1941, בתוך: Ancel, *Transnistria 1941-1942*, vol. 2, p. 220. ראו גם: אנצ'ל, תולדות השואה: רומניה, ב, עמ' 1001. עוד ראו: תיק עונשין בוטורואגה ואחרים, CNSAS, P-7795, vol. 2.

45 מכתב אל מושל החבל, 12 בדצמבר 1941, בתוך: Ancel, *Transnistria 1941-1942*, vol. 2, p. 481.

46 CNSAS, P-8279, vol. 1. ראו גם: Carp, *Cartea Neagră*, p. 357.

47 בלשונו של דן מכמץ: "להשיב את היהודים למקומם הראוי". דן מכמץ, הגטאות היהודיים בימי השואה - כיצד נתהוו ומדוע? (עיון וחקר 11), ירושלים: יד ושם (2008), עמ' 118.

48 נסטורש עצמו היה משורר מוערך ברומניה, ושיירו נלמדים ונקראים ברומניה גם היום. ראו: www.referatele.com/referate/romana/Nasturas-Volbura-Pojana (אתר של ביקורת ספרות ואופרה).

טהורה, בלי זרים.⁴⁹ ניתן להשוות את גישתו של נסטורש לגישתו של מפקד לגיון ה'נדרמרים רומיאו אורשנו (Orasanu), שהואשם בשליחת היהודים לסקזיניץ: הוא טען במשפטו כי זו הייתה פקודה מן הדרגים הגבוהים (אילייסקו [Iliescu]) והסביר כי נאלץ למלאה בשל החשש שמגפת הטיפוס תתפשט במחוז. גם עלון ה'נדרמריה, ששימש אמצעי להעברת מסרים לכוחות הרומניים בחבל, אינו עוסק באידיאולוגיה אלא בסכנות היומיומיות שייחסו הכוחות הרומניים לקיומו של הציבור היהודי בטרנסניסטריה: סכנת הריגול וסכנת ההידבקות במגפת הטיפוס.⁵⁰ גם שטפנסקו, המפקח הכללי על ה'נדרמרים במחוז מוגילב, ביקש להיפטר מיהודים במחוז, אבל נוסף על מגפת הטיפוס נימק זאת גם בסכנת הריגול הנשקפת מצדם של היהודים במחוז.⁵¹

יוזמות אלו לא יצאו אל הפועל בשל דחיית החלטות ממשלת רומניה על גורלם של היהודים בטרנסניסטריה עד סתיו 1942 ובשל התקדמות הכוחות הרוסיים מערבה. מגמות מקומיות אלו לשינוי במדיניות הכוחות הרומניים במחוז מוגילב כלפי היהודים עלו בקנה אחד עם מגמות השלטון המרכזי בטרנסניסטריה, שנבעו אף הן מן הפחד מפני מגפת הטיפוס, מן החשש מפני תנועת הפרטיזנקה ומחוסר הרצון ליישב דרך קבע את האוכלוסייה היהודית בטרנסניסטריה. כל אלה הובילו את המטכ"ל הרומני בטרנסניסטריה לפעול לצמצום האוכלוסייה היהודית בגטאות ולשוב אל כוונתו המקורית מקיץ 1941: להעביר את היהודים המגורשים אל מעבר לבוג, מחוץ לשטח טרנסניסטריה.⁵²

אין בידינו מידע אם חזונם של שטפנסקו ונסטורש כלל תוכנית השמדה כוללת של הציבור היהודי במחוז, אך ברור שהם נקטו צעדים ניכרים לצמצום מספר היהודים בתחום שלטונם באמצעות כליאתם בגטאות סגורים בקיץ 1942, דחיקתם מן החיים הכלכליים וגירושם אל מחנות ההרעבה סקויניץ ופצ'ורה.⁵³ ואולם למרות הצהרות ויוזמות של מפקדים מקומיים, של המטכ"ל הרומני ואף של אנטונסקו עצמו, הצעדים שנקטו הכוחות הרומניים בפועל בגטאות מחוז מוגילב היו צעדי השמדה סלקטיבית, לא כוללת. גישה זו קבעה במידה רבה גם את דרכי ההתמודדות והתגובה שנקטו הוועדים היהודיים אל מול הכוחות הרומניים במחוז.⁵⁴

49 עלון ה'נדרמריה, 9 בינואר 1942, RG, United States Holocaust Memorial Museum Archive, 31.011M, Reel 7. -ראו גם באוסף מתיאס קארפ, איורי, O-11, תיק A-8-99.

50 שם.

51 שטפנסקו אל קולונל קונסטנטין טובסקו (Tobescu), ראש ה'נדרמריה בטרנסניסטריה, 11 בפברואר 1942, CNSAS, P-8279, vol. 2.

52 Carp, Cartea Neagră, p. 377.

53 תיק עונשין בוטורואגה ואחרים, vol. 2, CNSAS, P-7795.

54 שם, תיק משפטו של שטפנסקו, שם, vol. 1, P-8279; תיק אישי נסטורש, שם, I-329788.

התמודדות הוועדים היהודיים עם השלטון הרומני בגטאות מחוז מוגילב

ייחודם של הוועדים היהודיים בגטאות מחוז מוגילב בתקופת השואה בשילוב שבין ראשות-מטעם להנהגה אותנטית, שילוב שהיה בהם כבר בעת הקמתם.⁵⁵ אנשי הציבור שעמדו בראש הוועדים היהודיים תפקדו מראשית הגירוש בתנאי משבר, בצל סכנת חיים ולנוכח עמימות רבה ואי-ודאות אשר להחלטות השלטון הרומני המרכזי ולהתקדמות המלחמה בחזיתות השונות.

שורשיה של הנהגת הקהילות בגטאות מחוז מוגילב נטועים בתקופה שלפני הגירוש לטרנסניסטריה, והיא שימרה המשכיות ורציפות של תפקידיה מלפני המלחמה. דרכי פעולה מסוימות הוכתבו מכותן של מסורות ותיקות, אחרות הותאמו למציאות החדשה. הרציפות באה לידי ביטוי בשני היבטים מרכזיים: רציפות פרסונלית – רוב יושבי הראש של הוועדים היהודיים והחברים בהם באו מקרב אנשי הציבור המוכרים מחבל דרום בוקובינה.⁵⁶ לעובדה זו הייתה השפעה מכרעת על גורל הקהילות שבראשן עמדו, בייחוד בהשוואה לגורלן של קהילות צפון בוקובינה ובסרביה, שאיבדו את הנהגתן כבר ב-1940, עם כניסת הסובייטים לפרובינציות אלו. רציפות בדרכי ההתמודדות – שוחד ותחנונים, שתי דרכים שכיחות לפדיון שבויים וביטול הוראות של השלטון ששימשו את קהילות המוצא ברומניה שלפני המלחמה, שימשו כעת גם את ההנהגה היהודית בגטאות מחוז מוגילב, ובהיקף נרחב בהרבה. נוסף על כך פעלו ראשי הוועדים להקמת מוסדות סעד ורווחה להספקת שירותים בהיקף ששום קהילה יהודית ברומניה לא ידעה כמותו טרם השואה.

ההנהגה היהודית גיבשה גם דרכי התמודדות חדשות, ובהן הצלה באמצעות עבודה, כלומר על-ידי הדגשת נחיצותם של היהודים ככוח עבודה גמיש, מוכשר ומיומן, העומד לרשות הרומנים כמעט ללא דרישות מבחינת שכר עבודה, ולפיכך הוא כדאי לשלטון הרומני ואף חסר תחליף. יתר על כן, ההנהגה היהודית גם ייסדה גופי אכיפה כדוגמת המחלקה לתיאום עבודת היהודים והמשטרה היהודית. באמצעות גופים אלו ניהלה ההנהגה את גיוס היהודים לעבודת הכפייה ואת שיבוצם במקומות העבודה בכוחות עצמה, ובדרך זו קיבל ועד הקהילה מחצית מתלושי המזון שנועדו לעובדים. לעומת זאת, כאשר הונדרמריה היא שאספה את העובדים היהודים, לא קיבלה הקהילה את חלקה בתלושי המזון.⁵⁷

הכוח הרב שהיה בידי ההנהגה – שבא לידי ביטוי ביכולת להעניק זכויות יתר למקורבים, למצוא מקום עבודה, למחוק שם מרשימה או להרכיב רשימות לעבודת כפייה ולשלוח את המשטרה היהודית לאסוף יהודים לצורך גירוש למחנות ההרעה – הכוח הזה יצר תלות כמעט מוחלטת של

55 ראו הבחנתו של מכמן על "ראשות" ו"מנהיגות": דן מכמן, השואה וחקרה: המשגה, מינוח וסוגיות יסוד, תל אביב: מורשת – בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ (1998), עמ' 108-109.

56 בגטו מוגילב יצא מכלל זה דנילוב, יליד העיירה הוורנה (Havarna), ראש קהילת דאראבאן (Darabani) שבמחוז דורוהוי. תיק עונשין בוטורואגה ואחרים, *CNSAS*, P-7795, vol. 1.

57 ראו: עדותו של דנילוב, שם. על הקשיים בשיטה זו ראו: טייך, "המינהל היהודי האוטונומי", עמ' 219-220.

ציבור המונהגים בוועדים היהודיים. זו הייתה סמכות נרחבת וחסרת תקדים בכוחה לחרוץ גורלות; היא הוגבלה רק על ידי השלטון הרומני, ולרוב הוגבלה דווקא ביכולתה לסייע ליהודי הגטו. אף שפעלו בנסיבות היסטוריות דומות ועל סמך פרשנות דומה של המצב והנחות יסוד משותפות, יושבי הראש של הוועדים נבדלו זה מזה בהתנהלותם ובהחלטותיהם בשל אישיותם השונה ובשל נסיבות ייחודיות בכל גטו במחוז.

זיגפריד שמעון יגנדרוף, ראש הוועד היהודי בגטו מוגילב במשך רוב תקופת השואה בטרנסניסטריה, היה יליד זוויניאץ (Zviniace) שבצפון בוקובינה ותושב צ'רנוביץ. לפני המלחמה היה נציג חברת "סימנס" בבוקובינה. הוא לא היה איש ציבור, ולא זהותו היהודית הייתה המרכזית בחייו כי אם זהותו המקצועית כמהנדס ואיש עסקים. במלחמת העולם הראשונה המציא גדר חשמלית והקים אותה בגבולה הצפון-מזרחי של האימפריה האוסטרו-הונגרית, וזכה לעיטור של כבוד. יגנדרוף היה מנהיג יזום, ועם הגיעו למוגילב יצר קשר עם המפקדים הגרמנים והרומנים במקום, והציע להם לשקם את תחנת החשמל ואחר כך את בית היציקה, בתנאי שיניחו לו לבחור את עובדיו בעצמו. כך הצליח להציל כ-2,000 עובדים יהודים ואת בני משפחותיהם אתם. יגנדרוף ביקש לרכוש בידיו את הפעילות הכלכלית של גטו מוגילב ואף של המחוז כולו. הוא יצר מקור של כוח ועוצמה מול הציבור היהודי, שהיה תלוי בתחנת הכוח ובבית היציקה לפרנסתו, ומול השלטון הרומני, שראה בהם מפעלים חיוניים לשיקום החבל החקלאי ולהמשך הייצור בתקופת המלחמה. שלא כמנהיגייהן של קבוצות אחרות בגטו מוגילב, דוגמת קבוצתו של דנילוב, ראש קהילת יוצאי דורוהוי, שהסתמכה על שוחה, או קבוצותיהם של מהנדסים ואנשי ציבור יוצאי בוקובינה כאיגנץ שטרן ושמעון דוננפלד שעסקו בניקיון ובמסחר,⁵⁸ יגנדרוף התמודד עם בעיית היסוד במחוז מוגילב; זכות הקיום היהודי. לצורך כך יצר שירות חיוני המושתת על אינטרס משותף לשלטון הרומני ולציבור היהודי. בשיקום תחנת החשמל ובית היציקה ובתי המלאכה שלידו באמצעות עובדים יהודים, הצליח יגנדרוף לייצר עבור השלטון הרומני ערך כה רב, עד שנחשב חסר תחליף, והממשל המרכזי בטרנסניסטריה סירב ב-1942 לדרישת הפרפקט נסטורש להחליפו במנהל רומני.⁵⁹

מאיר טייך, ראש הוועד בגטו שרגורוד, בחר מלכתחילה לפעול בדרכים מוכרות מתקופת מנהיגותו ברומניה לפני הגירוש, ובהן שוחד ויצירת קשרים אישיים עם הממונים מטעם השלטון הרומני. על כן ראה בחומרה כל פנייה לשלטון הרומני שלא נעשתה על דעתו ומטעמו. החידוש שהנהיג בגטו היה הקמת כוח משטרה יהודי לאכיפת סמכות הוועד. בתמיכת הפרטור הרומני בנפת שרגורוד קיבלה המשטרה היהודית של הגטו את האחריות על העיריה שרגורוד כולה, לרבות תושביה האוקראינים.⁶⁰ זו הייתה אחת מהצלחותיו של טייך, אשר ביקש לבנות קהילה אוטונומית

58 AnceI, *Transnistria 1941-1942*, vol. 3, p. 605, document 234

59 מכתב מאת מנהל אגף התעשייה המהנדס בליי (Belei), אוסף יגנדרוף, P-9, תיק 10.

60 טייך, "המינהל היהודי האוטונומי", עמ' 212.

המקיימת את מוסדותיה בהתערבות חיצונית מועטה ככל האפשר. "כאשר השמיע השוטר היהודי את אות סגירת הגטו, היו החיילים [הרומנים] צריכים להתחשב בדבר ולצאת ממנו", כתב קארפ בהערכה על עוצמתה של המשטרה היהודית בשרגורוד.⁶¹ טייך היה גאה בממשל האוטונומי שעלה בידו לכונן בגטו וביכולתו לשמר, ולו בקרב יוצאי עירו סוצ'בה, את רוח הסולידריות הקהילתית שטיפח בבוקובינה טרם המלחמה.

מקס רוזנשטראוך, ראש הוועד היהודי בגטו דז'ורין, היה עורך דין מסוצ'בה. סמכותו של רוזנשטראוך נבעה רובה ככולה מתוקף השלטון הרומני. שלא כמו טייך, למשל, שבא לגטו שרגורוד עם קהילתו האורגנית, היה רוזנשטראוך בודד בגטו דז'ורין, ללא מקור כוח קבוצתי בציבור היהודי. רוב היהודים בגטו דז'ורין היו יוצאי קהילות רדאוץ וסירט, ואילו רוזנשטראוך היה יוצא קהילת סוצ'בה ונציגו של מיעוט קטן בגטו דז'ורין. על כן, בין השאר, נתפסה מנהיגותו לגיטימית פחות, ומנהיגים ותיקים קראו עליו תיגר.⁶² הוא ביקש למלא אחר פקודות השלטון הרומני במלואן, להוכיח נאמנות וצייתנות, ובתמורה לזכות בהקלות לתושבי גטו דז'ורין. כל יוזמה שביקשה לחרוג מהפקודות וכל הצעה לנקוט דרכי התמודדות יצירתיות מול השלטון הרומני היו בעיניו דרכי רמייה מסוכנות וערעור על סמכותו ועל דרכו.⁶³ לדוגמה, ב־9 בנובמבר 1942 נדרש הוועד בדז'ורין לשלוח תשעים יהודים למחנה ההרעבה פצ'ורה. כבר למחרת היום פנו אליו חברי הוועד כץ ורוזנשטראוך והציעו להחליף שבעה מאותם תשעים יהודים בגופות של יהודים שנפטרו סמוך לאותו יום, אך רוזנשטראוך סירב בתוקף, כדי לא לסכן את היחסים הטובים שבנה עם השלטון הרומני.⁶⁴ טייך הגן על רוזנשטראוך, בן עירו, במשפטו של זה לאחר המלחמה וטען: "בבדיקה שנערכה בגטו זה נקבע תמיד כי הוא היה מהטובים ביותר, עם ההנהגה הטובה ביותר והישרה ביותר, עם מוסדות מצוינים של עזרה סוציאלית".⁶⁵

כל יושבי הראש בגטאות המחוז, ובהם גם שאוור ודנילוב, אשר שימשו זמן קצר יושבי ראש הוועד היהודי בגטו מוגילב, פעלו מתוך אמונה שהם מבינים את דרך החשיבה של כוחות השלטון הרומניים, את מניעיהם ואת האינטרסים שלהם, ושהם יודעים כיצד להתנהל מולם. הם זיהו שמדובר בשלטון חלש יחסית ומושחת מיסודו שמניח להם מרחב תמרון גדול יחסית להצלת יהודים בגטאות המחוז. הם יצרו בריתות עם הפרפקטים ועם כוחות ה'זנדרמריה הרומניים, לרוב באמצעות שוחד, ונשאו ונתנו אתם כדי להקל את תנאי החיים ולמנוע את גירושם של יהודים למחנות עבודה ולאטרי השמדה בטרנסניסטריה. ואכן, הם הצליחו לא פעם לשנות את החלטותיהם

61. Carp, *Cartea Neagră*, p. 16

62. ליפמאן קונשטאד, טרייבט מען יידען איברן דניעסטער: טאגבוך פונעם טראנסניסטרישען גיהנום (רדיפות יהודים מעבר לדנייסטר; יומן מגיהנום טרנסניסטריה), חיפה: הוצאה עצמית (1980), עמ' 196. ראו: מכתבו של טייך מישראל, 22 בפברואר 1951, תיק משפטו של משה כץ, vol. 1, CNSAS, P-50679.

63. קונשטאד, טרייבט מען יידען, עמ' 196-197.

64. עדות ברוך האגר, איו"ש, O-3/2472.

65. מכתבו של טייך מישראל, 22 בפברואר 1951, תיק משפטו של משה כץ, vol. 1, CNSAS, P-50679.

של הכובשים, להפחית את מספר המגורשים מן הגטאות, לדחות את מועדי הגירוש, להשיג אישורים לקבלת סיוע וליצירת קשר עם הקהילה ברומניה, לפתוח חנויות ועסקים קטנים, לקבל אישור למגורים מחוץ לגטו ואישורי תנועה זמניים במחוז ולפתוח מוסדות סעד ובתי חולים.⁶⁶

כדי לעמוד על מידת האפקטיביות של דרכי הפעולה שבחרו מנהיגי הגטאות במחוז מוגילב מביא טייך את מבחן התוצאה: בסופו של דבר ניצלו שבעים אחוז מיהודי דרום בוקובינה שגורשו למחוז מוגילב, ואולם קשה להשוות את תוצאות פעילותם של הוועדים היהודיים בגטאות מחוז מוגילב בגלל השתנות הנסיבות מתקופה לתקופה, משום שרוב הנספים בגטאות המחוז מתו במגפת הטיפוס ובשל ההבדלים בתנאי החיים בכל גטו. מאבקם ההרואי של הוועדים היהודיים בטרנסניסטריה במגפת הטיפוס לא נידון במאמר זה, שכן הוא נידון בהרחבה ולעומקם של הדברים אצל אנצ'ל.⁶⁷

הוועדים היהודיים וההבחנה המגזרית והמעמדית בין הקהילות היהודיות

ההנהגה היהודית בוועדים בגטאות מחוז מוגילב התבוננה במצבם של היהודים במחוז בריאליזם מפוכח ופעלה על בסיס שתי הנחות יסוד. האחת הייתה שיש סיכוי סביר שרבים מהיהודים בגטאות המחוז ישרדו עד סוף המלחמה. הם העריכו כי לא צפויה לציבור זה השמדה כוללת. הנחה זו נבעה בין היתר מחוסר מידע על גורלם של יהודים בפולין ומזרח אירופה. העובדה שבשטחי הכיבוש הגרמני באירופה מתבצעת השמדה טוטלית של העם היהודי לא התחווה למגורשים במחוז מוגילב ולהנהגת הגטאות במחוז אלא בתום המלחמה.⁶⁸ גם הידיעות והשמעות על מעשי רצח המוניים בדרום טרנסניסטריה נתפסו בהכרת השומעים כגורל נפרד מגורלם שלהם – גורלם האומלל של יהודים מבסרביה ומצפון בוקובינה שנקלעו למחנות רצחניים;⁶⁹ ומאחר שבמחוז מוגילב לא היו הוצאות להורג המוניות, הם העריכו שהחיים בגטאותיו עדיין מאפשרים את קיומם של יהודים.

הנחת היסוד השנייה הייתה ודאית לא פחות: לא כל הציבור היהודי בגטאות המחוז יינצל. במאי 1942, עם התביעה המפורשת לשלוח 4,000 יהודים מגטו מוגילב לסקובין, וביולי 1942, עם הדרישה לשלוח לפצ'ורה 1,000 מיהודי דו'ורין, מספר דומה מיהודי שרגורוד ו־3,000 יהודים מגטו מוגילב, התחוויר לוועדים היהודיים ולראשיהם כי לא יוכלו להציל את כולם.⁷⁰

66 תיק משפטו של טייך, שם, P-50678; טייך, "המינהל היהודי האוטונומי", עמ' 233 (נספח); בן-ציון, ילדים יהודים בטרנסניסטריה, עמ' 153.

67 אנצ'ל, תולדות השואה: רומניה, ב, פרק 29, עמ' 995-1058; טייך, "המינהל היהודי האוטונומי", עמ' 209-210. ראו גם: יואניד (עורך), תולדות היהודים ברומניה: השואה, עמ' 191.

68 יצחק ילון, אירוש, O-3/1238; דב כרמלי, שם, O-3/11485. ראו גם: אנצ'ל, תולדות השואה: רומניה, ב, עמ' 1027.

69 הכוונה לרציחות ההמוניות שבוצעו בדרום טרנסניסטריה. עדות מיכאל שיבר, אירוש, O-3/11230; אנצ'ל, תולדות השואה: רומניה, ב, עמ' 1027.

70 קונשטאד, טרייבט מען יידען, עמ' 104-105.

על בסיס שתי הנחות היסוד הללו אשר לסיכויי ההישרדות של היהודים במחוז מוגילב גיבשו הוועדים היהודיים ויושבי הראש שלהם מדיניות של שיתוף פעולה עם השלטון הרומני גם בפקודות ובהכרעות קשות כגון מעורבותם בהכנת רשימות היהודים שיגורשו ממחוז מוגילב למחנות ההרעבה סקווינץ ופצ'ורה. מדיניות זו של שיתוף פעולה עם השלטון הרומני נבנתה על יסוד שיקולים של מעמד כלכלי והבחנה בין קהילות מוצא שונות בקרב הציבור היהודי בגטאות מחוז מוגילב.

שיקולים המבוססים על מעמד כלכלי

המלחמה, והגירוש לטרנסניסטריה לא כל שכן, חידדו את הפער שבין משפחות מבוססות למשפחות דלות אמצעים ובין בעלי עמדה בקהילה לאחרים. משמעות היכולת הכספית של המשפחות והקהילות היהודיות ניכרה כבר בהמתנה במעבר הניסטרו: בעלי היכולת הכלכלית שבמגורשים מצאו מקלט בדירות בעיירה אטאקי (Atachi), ואילו כלל הציבור נדחק לחורבות.⁷¹ מקצת יהודי בוקובינה שהגיעו למעבר הניסטרו ברכבות הצליחו להביא עמם נכסים,⁷² וגם חלק מיהודי דורוהוי שהגיעו למוגילב בסתיו 1941. ארוויין שטורפר, רשם במחלקת היהודים האוקראינים המקומיים בגטו מוגילב, העיד: "ליהודים מדורוהוי היה כסף, ואילו האחרים היו חסרי כל".⁷³ רכוש, ובעיקר פריטי לבוש ונעליים, היה אפשר למכור, והוא הבטיח לבעלי מעט מזון וקורת גג וסייע להם לשרוד ולהתקיים בחודשים הראשונים. משפחות שהגיעו למחוז מוגילב ללא רכוש, מזון וביגוד עודף, אם בשל מצבן הכלכלי ואם משום שנשדדו בדרכים, התקשו לשרוד. וולף רוונשטוק, עורך דין ומורה, כתב ביומנו בגטו דז'ורין: "החפצים שלנו הצילו את חיינו. מי שהיו להם בגדים ונעליים יכלו לקבל מגורים אצל האוקראינים".⁷⁴ משמעותם של הפערים הכלכליים הייתה עשויה להיות הבדל שבין חיים למוות, כפי שהעיד בנימין (בנו) ברכר על חסרי הרכוש והקשרים בגטו מוגילב: "פרופסורים לשעבר, בעלי מקצוע ואחרים שלא הייתה להם פרוטקציה, שוטטו ברחובות מוגילב קבצנים וביקשו להם".⁷⁵ במיון לעבודת בניית הגשר בטריהטי (Trihati), העיד שלמה ארבנסטל, "נשלחו לעבודות כפייה רק אנשים חסרי כסף או קשרים".⁷⁶ כלפי ראשי הוועד בדז'ורין, רוונשטראוך וסגנו משה כץ, נטען כי "אימצו גישה עוינת כלפי העניים במחנה וגישה מגוננת כלפי העשירים".⁷⁷ ערב גירוש של מספר רב של יהודים מגטו דז'ורין בקיץ 1942 פלשו

71 שם, עמ' 41.

72 מתתיהו קארפ, טראנסניסטריה: לעבן, לידן און אומקום פון בעסאראבישע, בוקאווינער און רומאנישע יידן, בואנוס איירס: בעסאראבער יידן (תש"א), עמ' 215. ראו גם: עדות מנחם ברנשטיין, איר"ש, O-3/8819.

73 עדות ארוין שטורפר, ארכיון מכון שטרוכלין לחקר השואה באוניברסיטת חיפה, R3h22.

74 Wolf Rosenstock, "Die Chronik von Dschurin. Aufzeichnungen aus einem rumänisch-deutschen Lager", *Dachauer Hefte* 5 (1989) (*Die vergessenen Lager*), pp. 40-86, on p. 46.

75 בנימין ברכר, לא אשכח אותך מוגילב, חולון: הוצאה עצמית (2002), עמ' 15.

76 עדות שלמה ארבנסטל, איר"ש, O-3/1485.

77 תיק משפטו של משה כץ, CNSAS, P-50679, vol. 1.

העניים לדירותיהם של המבוססים יותר וסירבו ללכת עד שקיבלו סכום למגבית השוחד שנועד להעביר את גורת הגירוש מהגטו.⁷⁸

ב־1943 החלו להגיע חבילות מזון ובגדים וסיוע כספי מהקהילה היהודית ברומניה ומארגון הג'וינט, אך השיפור במצבם הכללי של יהודי מחוז מוגילב רק חידד את הפערים הכלכליים בין המיעוט שהצליח לבסס את עצמו בגטאות במסחר, אם חוקי ואם בשוק השחור, ובין ההמונים הרעבים שהיו תלויים במטבחים הציבוריים. מקצת יוצאי דרום בוקובינה, צ'רנוביץ ודורוהוי קיבלו סיוע מוועדת העזרה בבוקרשט ומקרוביהם ומכריהם ברומניה, אבל יהודי המקום וכלל היהודים המגורשים מרומניה לא קיבלו עזרה כזאת. יטי ברטפלד כתבה ביומנה: "העשירים] חסרי מצפון ואנוכיים, העזרה [...] מגיעה לידם, והם אינם מחלקים אותה לעניים".⁷⁹ ליפמן קונשטאד, מזכיר הוועד היהודי בגטו דז'ורין, כתב ביומנו ב־24 בנובמבר 1943: "בטרנסניסטריה יש טולצ'ין ויש בוג [מחנות לעבודת כפייה] ויש מקומות שיהודים שואלים את נפשם למות, אבל יש גם טרנסניסטריה אחרת, שבה עשירים יושבים יום ולילה על פוקר, ולא בידיים ריקות, כך במוגילב, בשרגורוד וגם בדז'ורין".⁸⁰ רוונשטוק, אף הוא בגטו דז'ורין, צייר ביומנו את סולם היכולת הכלכלית והקרבה לשלטון: "יהודים בעלי קשרים מעמדם בטוח והם שולטים ביהודים האחרים ומקווים כך להציל את עצמם. יהודים ששמרו על קשר עם חברים וקרובים מרומניה באמצעות גרמנים או קצינים רומנים וקיבלו תמיכה כלכלית. קבוצה שלישית הספסרים שהצליחו להבריה רכוש או דברי ערך. אחריהם כל ההמונים".⁸¹

גם במדיניות הרומנית לדילול האוכלוסייה היהודית בגטאות המחוז הובאו בחשבון שיקולים כלכליים. ב־12 באוקטובר 1942 הציע גנרל יון אילייסקו, מפקח הו'נדרמריה בטרנסניסטריה, כי בגירוש 3,000 יהודים למחנה פצ'ורה יישלחו העניים ביותר, בנימוק שהם ימותו ממילא, והרי לשם כך נועד המחנה.⁸² דנילוב, שבהיותו ראש המשטרה היהודית בגטו מוגילב ביצע את הגירוש בפועל, העיד: "היהודים העשירים נהנו מהגנת הרשויות. לכולם היה ברור כי הוועד לא יכול לגעת בהם, וכך המזל הרע נפל על האחרים".⁸³ בעניים והחלשים שנבחרו להישלח למחנה פצ'ורה רב היה מספרן של האמהות היחידות שבעליהן גויסו לצבא האדום או נספו בטרנסניסטריה. אלה

78 קונשטאד, טרייבט מען יידען, עמ' 87; יצחק ארצי, הרמן פייביש ודוד שרעי (עורכים), סירט [סרט] שלנו: סיפורה של עיירה יהודית, תל אביב: ארגון יוצאי סירט בישראל (2003), עמ' 187.

79 יטי (יהודית) ברטפלד-מירון, יטי - יומן אהבה בטרנסניסטריה (תרגום: צבי אבני [נלו]), תל אביב: עקד (1998), רישום 10* בינואר 1943, עמ' 37. ראו גם: Deletant, "Ghetto Experience in Goltá", p. 18.

80 קונשטאד, טרייבט מען יידען, עמ' 340.

81 Rosenstock, "Die Chronik von Dschurin", p. 73.

82 Carp, *Holocaust in Romania*, p. 218. ראו גם: לביא ואנצ'ל (עורכים), פנקס הקהילות: רומניה, עמ' 465.

עוד ראו: אוסף יגנדרוף, P-9, תיק 14; vol. 2, CNSAS, P-7795.

83 תיק עונשין בוטורואגה ואחרים, vol. 1, CNSAS, P-7795.

מהן שהיו מטופלות בילדים צעירים לא יכלו לצאת לעבודה, ובהיעדרו של גבר מפרנס נתפסו משפחותיהן כנטל על הקהילה בגטאות מחוז מוגילב.⁸⁴

שיקולים המבוססים על שיוך גיאוגרפי-תרבותי

הנסיבות ההיסטוריות השונות של יהודי צפון בוקובינה ודרום בוקובינה בשנה שקדמה לפלישת גרמניה לברית-המועצות השפיעו על גורלם של היהודים בכל אחד משני החבלים בתקופת השואה בטרנסניסטריה. הרומנים ייחסו משמעות מכרעת לשנת הכיבוש הסובייטי של חבל צפון בוקובינה ב-1940 ורחשו איבה ליהודים יוצאי החבל. חבל דרום בוקובינה, לעומת זאת, נותר בשליטת רומניה מתום מלחמת העולם הראשונה, יהודי החבל דיברו רומנית טובה ונתפסו כציבור מבוסס העוסק במקצועות חיוניים.⁸⁵ נקודת המוצא של יהודי קהילות אלו הייתה שונה באופן מהותי: בני קהילות דרום בוקובינה שמרו על ההשתייכות לעיירות המוצא ברומניה, גורשו עם הנהגת קהילתם, נסעו ברכבות למעבר הניסטרו ולרוב המשיכו יחד למוגילב ומשם לגטאות אחרים; יהודי צפון בוקובינה ובסרביה, לעומת זאת, הוגלו כמשפחות בודדות או כיחידים, ללא קהילה מאוחדת, ללא הנהגה וללא רכוש, ועברו שבועות של סבל בשיירות רגליות. מטבע הדברים נטו המגורשים במחוז מוגילב לסייע תחילה לבני משפחתם, אחריהם לבני קהילת מוצאם, ורק לבסוף, במידת האפשר, לאחרים. מכאן שסיכויי ההישרדות של בני הקהילות התחזקות והמאורגנות היו טובים מסיכוייהם של אלה שרוב בני קהילתם נרצחו, כדוגמת יהודי בסרביה, או מסיכוייהם של אלה שהופרדו מקהילותיהם במסע לטרנסניסטריה ומצאו עצמם ללא מכרים בגטו.⁸⁶

נראה כי הדבקות בעיירות המוצא הייתה חזקה יותר אצל בני קהילות המבוססות והמאורגנות יותר במחוז מוגילב; יוצאי דורהוי ודרום בוקובינה. הם ביקשו לבדל את עצמם משאר יהודי המקום בעיני השלטון הרומני כדי שלא תדבק בהם תדמית קומוניסטית כמו זו שדבקה ביהודי בסרביה וצפון בוקובינה עקב שנת השלטון הסובייטי באזורם. בהעברת צפון בוקובינה ובסרביה לברית-המועצות ראו הרומנים מהלך משפיל ולא הוגן כלפי רומניה, והאדהדה לרעיונות הסוציאליסטיים והקומוניסטיים שביטאו מעט מתושבי האזור היהודים עוררה על יהודי צפון בוקובינה את עוינותם של הרומנים ואת חשדם שהם אוהדי ברית-המועצות והרעיון הקומוניסטי. יהודי דרום בוקובינה התאקלמו אפוא במחוז מוגילב אחרי הגירוש והתמודדו עם הנסיבות הקשות טוב יותר מקהילות

84 גלי תיבון, גילויים לשמירת המשפחה אצל נערות ונשים מקהילות בסרביה ובוקובינה בגטאות ובמחנות טרנסניסטריה במלחמת העולם השנייה (עבודת גמר מחקרית לאחר קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2010), עמ' 60-62.

85 לביא ואנצ'ל (עורכים), פנקס הקהילות: רומניה, עמ' 429.

86 עדות משה דווידון, איו"ש, O-3/1908.

בסרביה וצפון בוקובינה ומהיהודים האוקראינים המקומיים בזכות כמה יתרונות: הם הגיעו למוגילב עם מנהיגיהם, עם חלק מרכושם ועם שפה שאפשרה תקשורת עם הכובשים הרומנים. ההבדלים התרבותיים והכלכליים שהיו בין יחידים, משפחות וקהילות טרם המלחמה התחדדו ביתר שאת בטרנסניסטריה ובלטו במפגש בין הקהילות. להבדלים אלו היה תפקיד ניכר בהחלטותיהם של הוועדים היהודיים שקמו בחבל מוגילב.

ברבות מעדויות הניצולים נמצא ליד שמות היהודים הנזכרים בעדות גם את שם עיירת מוצאם ברומניה כחלק אינטגרלי מזהותם.⁸⁷ ניתן לראות זאת גם ברשימות שערך הוועד בגטו מוגילב: ברשימה המתעדת חלוקת בגדים ונעליים שהגיעו במשלוח מהקהילה היהודית בבוקרשט ליהודי הגטו צוינו ליד כל אחד מהפריטים שנמסרו שם המקבל, גילו, מצבו המשפחתי והעיריה בבוקובינה שממנה גורש.⁸⁸ לא פעם סירבו בני קהילה אחת להגיש עזרה ליהודים מקהילה אחרת. זכריה פיטרו העיד במרירות על חוויותיו בגטו שרגורוד: "ראיתי אם שביקשה מקאופרטיב קימפולונג [דרום בוקובינה] לחם לילדה שגווע מרעב והם סירבו [...] הבוקובינאים טענו שהכסף נועד לעזרת בני עירם ולא ליהודים ממקומות אחרים."⁸⁹ בנו ברכר מקהילת וטרה-דורניי (Vatra Dornei) העיד כיצד הפנו אותו בני הקהילה בגטו מוגילב לבקש עזרה דווקא מיונס קסלר, נציג הדורנאים ומזכיר הוועד.⁹⁰ גם ברשימת חברי הוועד בגטו מוגילב נמצא לצד שמותיהם את עיירת מוצאם ברומניה, שכן הם נתפסו כמייצגים של קהילה מסוימת ברומניה ולא של ציבור יהודי כללי בגטו.⁹¹ דפוסי הזהות של יוצאי קהילות דרום בוקובינה היו חזקים יותר בהיבט הפרטיקולרי של עיירת המוצא וחלשים יותר ב"קהילה המדומיינת" של ציבור יהודי כללי.

פערים בהווה של טרנסניסטריה התערבבו עם משקעים מן העבר הקרוב: יהודי צפון בוקובינה נשאו עמם את חוויית אובדן הסולידריות מצד קהילות דרום בוקובינה בתקופת הכיבוש הסובייטי: "אלה [דרום בוקובינה] לא נקפו אצבע לטובת היהודים ביוני 1940 כשהכריזו מולוטוב שהרוסים צריכים לקבל גם את צפון בוקובינה."⁹²

ניגודים ופערים היו לא רק בין יוצאי הקהילות השונות של המגורשים מרומניה כי אם גם בינם ובין היהודים האוקראינים המקומיים, אשר כ-12,000 מהם נותרו במקומות מושבם הכפריים שבמחוז מוגילב לאחר הרציחות הגדולות של ראשית הכיבוש הגרמני-רומני של אוקראינה. הם

87 ברכר, לא אשכח אותך מוגילב, עמ' 17-18, עמ' 22.

88 רשימת פריטי לבוש לחלוקה, אוסף יגנדרוף, P-9, תיק 24. גם ברשימות יהודים לעבודות הכפייה צוינו עיירות מוצאם.

89 עדות זכריה פיטרו, איו"ש, O-3/2469.

90 ברכר, לא אשכח אותך מוגילב, עמ' 25. ראו גם: חיים ה, "בגירוש טרנסניסטריה", משואה - קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה ח (1980), עמ' 154-168, בעמ' 158.

91 רשימת חברי הוועד היהודי, 18 בנובמבר 1941, אוסף יגנדרוף, P-9, תיק 6. זוהי רשימה אופיינית; גם ברשימות מאוחרות יותר מצוין שם עיירת המוצא בצמוד לשמו של חבר הוועד.

92 Rosenstock, "Die Chronik von Dschurin", p. 50. הכותב מתייחס להסכם ריבנטרופ-מולוטוב להעברת בסרביה לרומניה וליזמתה של ברית-המועצות לספח גם את צפון בוקובינה.

התגוררו גם בעיירות מרכזיות כגון שרגורוד, דז'ורין ומוגילב וגם בכפרים נידחים. הקהילות היהודיות המקומיות ששרדו אחרי פלישת גרמניה לתחומי ברית-המועצות נותרו עניות וחסרות אמצעים, ורב היה בהן מספר האלמנות, הזקנים, הילדים והנשים שנותרו בגפן לאחר שרוב הגברים נרצחו או נמלטו.⁹³ בדז'ורין פנו המבוססים שבמגורשים מדרום בוקובינה אל יהודי המקום וביקשו מהם שיצאו במקומם לעבודת הכפייה תמורת תשלום: "נגידים הרשו לעצמם לשלוח ממלאי מקום, והוועדה עצמה עין גם כדי לא לריב עם העשירים וגם כדי לתת עבודה לעניים שלא יהפכו לקבצנים בקהילה".⁹⁴ רבקה גולדשטיין מגטו שרגורוד העידה כי בנה נשלח לעבודה במקום יהודי עשיר מבוקובינה שפדה את עצמו בכסף.⁹⁵ מנחם רש העיד על המתח בגטו מוגילב בין יהודים מקומיים מבוגרים ועניים לבין יהודי דרום בוקובינה שזכו לעדיפות בקבלה לעבודה בבית היציקה.⁹⁶ נראה כי היחסים בין הקהילה היהודית האוקראינית המקומית ובין המגורשים היהודים מרומניה, שהתחילו בנזקקות גדולה של המגורשים, הלכו ונטו במרוצת הזמן לרעת הקהילה היהודית המקומית.⁹⁷

אסטרטגיה של שיתוף פעולה עם השלטון הרומני

המשטר הרומני במחוז מוגילב קיבל את החלוקה הכלכלית והמגורית הזאת ואף עודד אותה, שכן אפשרה לו לנהל מדיניות של הפרד ומשול והבטיחה את שיתוף הפעולה של הנהגת הקהילות המובילות. לדוגמה, דוח הו'נדרמריה מספטמבר 1943 מונה את היהודים בגטו שרגורוד בהתאם לפרובינציות מוצאם, אף שכבר שנתיים גרו בגטו.⁹⁸ השלטון הרומני לא חלק על ההיררכיה בין הקהילות שהנהיגו הוועדים היהודיים. ליפמן קונשטאד תיאר את "סולם היוחסין" בגטו על-פי הרומנים: "השלטונות הפרידו בין יהודים שמיועדים למוגילב שנחשבים פסולת, לבין יהודים שהם פסולת של ממש שיגורשו הלאה [...] אלה הם יהודים אוקראינים עניים, אינם דוברים

93 ראו: כריסטופר ר' בראונינג, הדרך אל הפתרון הסופי: התפתחות המדיניות הנאצית כלפי היהודים ספטמבר 1939 - מרס 1942 (תרגום: איה ברור), ירושלים: יד ושם (2004), עמ' 334. ראו גם: יצחק ארד, "שואת יהודי ברית-המועצות", שנתון משואה כט [שלושה מיליון: השואה בשטחי ברית-המועצות] (תשס"א), עמ' 9-44, בעמ' 22-23; יהודה באואר, "תגובותיהם של קיבוצים יהודיים למדיניות הנאצית בעת השואה לנוכח מורשתיהם המיוחדות: מבט כולל ומשווה", בתוך: דן מכמן (עורך), השואה בהיסטוריה היהודית: היסטוריוגרפיה, תודעה ופרשנות, ירושלים: יד ושם (2005), עמ' 109-128, בעמ' 114. Jean Ancel, "The German-Romanian Relationship and the Final Solution", *Holocaust and Genocide Studies* 19, 2 (2005), pp. 252-275.

94 קונשטאד, טרייבט מען יידען, עמ' 55.

95 עדות רבקה גולדשטיין, איו"ש, O-3/1217.

96 עדות מנחם רש, איו"ש, O-3/13097.

97 האדמו"ר מנדבורנה דב יששכר רוזנבוים, ריאיון אישי, בני ברק, קיץ 2010.

98 בן-ציון פוקס ואחרים (עורכים), ספר יהודי סוצ'בה (שרץ) וקהילות הסביבה, תל אביב: ספר (2007), עמ' 119;

קונשטאד, טרייבט מען יידען, עמ' 78-79; עדות ציפורה כהן-אשדי, איו"ש, O-3/11076.

גרמנית או רומנית והיו תחת שלטון סובייטי במשך שנה לפני 1941".⁹⁹ יהודי מחוז דורוהוי, ששפת אמם הייתה רומנית והם השתייכו לפני הגירוש לשטח הרגאט, "רומניה הישנה", נתפסו כרומנים, וכמוהם יהודי דרום בוקובינה, אף-על-פי ששפת אמם הייתה גרמנית. בחזותם, בלשונם ובמנהגיהם הם היו קרובים יותר לאנשי מנגנון הכיבוש הרומני, והללו מצדם ראו אותם זכאים להתגורר ב"קולוניות" שיוסדו בטרנסניסטריה. היהודים האחרים – מצפון בוקובינה ומבסרביה ומהקהילה היהודית האוקראינית – נפלו מהם בזכותם לחיים במחוז, ויועדו ראשונים לגירוש למחנות סקווינץ ופצ'ורה ולמחנות באזור הבוג. קונשטאד צייר את סולם ה"זכאים לחיים" על-פי פרובינציית המוצא ברומניה בגטאות המחוז: "ראשית המיוחסים מצפון מולדביה [מחוז דורוהוי], הם באמת כשרים. לא חושדים בהם שהם בולשוויקים. אחריהם [יהודי] דרום בוקובינה, גם הם נותרו בתחום המלוכה הרומנית עד הנהר סירט. אחריהם [יהודי] צפון בוקובינה שהיו שנה תחת הכיבוש הסובייטי, תחת הפטיש והמגל, ואחרונים לישועה – שארית הפליטה מבסרביה אשר נתפסו כ'אדומים'".¹⁰⁰

כך, בבואו להיפטר מציבור נרחב מקרב יהודי המחוז, עמד השלטון הרומני על השונות שבין הקהילות ויחס לה חשיבות מנימוקי שלו. גישה זו של השלטון הרומני במחוז הזינה את הפערים שכבר נפערו ממילא בציבור היהודי במחוז מוגילב והעמיקה אותם, והם הפכו להרי גורל, שכן המיועדים לגירוש ממחוז מוגילב נבחרו גם על-פי קהילת המוצא. "אם לא היה אפשר להפלות בין היהודים על בסיס גזע", כתב קארפ בעניין זה, "היה אפשר להפלות על בסיס מעמד, נוצרו מצבים שעודדו קידום אקלים רוחני ונפשי של פירוד".¹⁰¹

השלטון הרומני היה יכול להפעיל מדיניות אקראית לצמצום האוכלוסייה היהודית בגטאות המחוז ולשלוח יהודים למחנות סקווינץ ופצ'ורה ולמחנות שמעבר לבוג גם ללא שיתוף הפעולה של הוועדים היהודיים, והא ראייה: בקבוצה הראשונה שנשלחה מגטו מוגילב לסקווינץ חסרו מאה יהודים למכסה, וכוחות הו'נדרמריה אספו יהודים באקראי ברחובות הגטו.¹⁰² אלא שהשלטון הרומני העדיף מדיניות השמדה סלקטיבית וביקש לברור ולשלוח דווקא את האוכלוסייה הענייה ביותר ואת אותם יהודים שנחשבו בעיניו חסרי זיקה ללאום הרומני. בלי עזרתם של הוועדים היהודיים לא היה השלטון הרומני יכול לבחור את העניים ואת ה"רומנים פחות" שביהודים.

בין ההנהגה היהודית בגטאות המחוז לשלטון הרומני הייתה הבנה שהימנעות מגירוש למחנות סקווינץ ופצ'ורה ולמחנות הבוג נשענת על שני קריטריונים עיקריים המוסכמים הן על השלטון

99 קונשטאד, טרייבט מען יידען, עמ' 79.

100 ליפמאן קונשטאט [קונשטאד], "צווישן דניעסטער און בוג: פארוויאנעטע בלעטער פון מיין טראנסניסטריע-טאגבוך", די צוקונפט 82 (1976), עמ' 139-142.

101 אוסף מתתאס קארפ, איז"ש, O-11, תיק A-8-99.

102 לפי עדותו של דנילוב: "לקחו את מוסד הזקנים והחולים, תפסו בגטו כשמונים יהודים, נשים ללא גברים וההפך, ילדים בלי הורים, כולם בלי החפצים שעוד היו להם, כדי להשלים מאה אנשים שהיו חסרים בקבוצה". כתב ההנהגה של דנילוב במשפטו, CNSAS, P-7795, vol. 1.

הרומני הן על ההנהגה היהודית: האחד - מקום עבודה בגטו או יכולת לשלם עבור פטור מעבודה; והאחר - קהילת המוצא ברומניה.¹⁰³ להלן כמה דוגמאות לחשיבותה של קהילת המוצא בהחלטות על זהותם של המיועדים לגירוש. ב־25 במאי 1942, במזכר מיוחד משטפנסקו, ראש הוֹנְדֶרמֶרִיה במחוז, הובהרו הציפיות מן הוועד בגטו מוגילב אשר לזהותם של המגורשים ופורט סדר העדיפויות לגירוש: "יימסרו ללגיון הוֹנְדֶרמֶרִים רשימות כל היהודים מצ'רנוביץ, אם מהעיר צ'רנוביץ לא נמצא המספר המבוקש, יש להשלים ביהודים ממחוזות אחרים בוקובינה הכבושה [צפון בוקובינה]."¹⁰⁴ ב־28 ביוני יצאה הוראה לגרש 500 יהודים נוספים מצפון בוקובינה.¹⁰⁵ לשם ברירת יהודי צ'רנוביץ לגירוש נזקקו כוחות הוֹנְדֶרמֶרִיה למחלקת הרישום של הוועד היהודי. שמחה זיידנשטיין העיד: "במוגילב היה ועד יהודי בעיקר מיוצאי דרום בוקובינה והם ביקשו שנהגל רישום של מי שהגיע מצ'רנוביץ [...] אנשים לא רצו לומר שהם מצ'רנוביץ בגלל שיהודי צפון בוקובינה נתפסו כקומוניסטים, לכן שינו שמות והצהירו שהם מדרום בוקובינה".¹⁰⁶ ביומנו של קונשטאד נמצא את סדר העדיפות לגירוש מן הגטאות ביולי 1942: "ראשית יישלחו (כתרגול כפרות) היהודים האוקראינים, [ואז] יהודי בסרביה וצפון בוקובינה שנהגו מגן העדן בימי סטלין".¹⁰⁷ מיומנו של רוזנשטוק עולה כי בגטו דז'ורין לא נבחרו המיועדים לגירוש באקראי, אלא על-פי קהילות המוצא של יהודי הגטו: "אלף יהודים יישארו בדז'ורין, כולם מדרום בוקובינה [...] אולי יגרשו את כל צפון בוקובינה, גם את מי ששילם".¹⁰⁸ המשלחים מן הגטאות לא נבחרו אפוא באקראי. זהות המיועדים לגירוש נקבעה בוועדות שבהן ישבו נציגי הוועד היהודי עם נציגי השלטון הרומני.¹⁰⁹ הפרטור אורשנו טען לאחר המלחמה כי האופן הסלקטיבי של הגירוש בגטו מוגילב היה פרי יוזמתו של הוועד היהודי, וכי רשימת המגורשים נקבעה על-ידי ועדה משותפת לוועד היהודי בגטו מוגילב ולשלטון הרומני בראשותו של שטפנסקו. כמו כן טען כי הסמכות לקבוע מי ישוב ממחנה סקוֹיִנְץ לגטו מוגילב ומי יישלח ממנו למחנות העבודה שבאזור הבוג הייתה נתונה גם היא בידי ועד יהודי - והפעם הוועד שבמחנה סקוֹיִנְץ בראשותו של ד"ר גדל פרמינגר.¹¹⁰ את הרשימות הרכיבו במשותף הוועד היהודי עם נציגיו של שטפנסקו, ועולה מהן כי רוב המגורשים למחנה סקוֹיִנְץ נמנו עם יהודי צ'רנוביץ, יהודי צפון בוקובינה ועניי הגטו. כמו כן

103 יגנדרוף הציג קריטריונים משלו לבחירת היהודים שיישארו במוגילב: נחיצות, תפוקה, משמעת, עבודה וכבוד. מסמך מ־8 באפריל 1942, אוסף יגנדרוף, P-9, תיק 6.

104 *Carp, Cartea Neagră*, p. 252.

105 להוראות ופקודות גירוש שונות ראו: שם, עמ' 351-352, 377-378. ראו גם: אוסף יגנדרוף, P-9, תיק 14.

106 עדות שמחה זיידנשטיין, איו"ש, O-3/10799.

107 קונשטאד, טרייבט מען יידען, עמ' 94. את הפקודה מסר על-פה הפרטור דינדלגאן (Dindelegan) לכך ורוזנשטראוך; הפקודה ניתנה ב־12 ביוני 1942 במפקדת הנפה.

108 Rosenstock, "Die Chronik von Dschurin", p. 61. ראו גם: קונשטאד, טרייבט מען יידען, עמ' 244.

109 *CNSAS*, P-8279, vol. 1. שטפנסקו העיד במשפטו כי תפקידו היה "ישוב ראש הוועדות שהורכבו מטעם הממשל לצורך מיון היהודים שיישלחו לסקוֹיִנְץ".

110 תיק עונשין בוטורואגה ואחרים, *CNSAS*, P-7795, vol. 2.

מפורטת עזרת אנשי הוועד ביום הגירוש עצמו.¹¹¹ ללא עזרת הוועד היהודי לא היה בידי השלטון הרומני לבצע גירוש סלקטיבי של 2,900 יהודים למחנה סקזיניץ.¹¹² גם בשרגורוד נערך רישום היהודים המקומיים עם הקמת הוועד החדש של יוצאי דרום בוקובינה. הרשימות ששימשו לצורך קבלת סיוע על-פי מפתח של קהילות המוצא שימשו גם לשם שילוח למחנות עבודה באזור הבוג ובכך חרצו את גורלו של אדם.¹¹³

האינטרסים של הוועדים היהודיים והכוחות הרומניים במחוז מוגילב הפפו במידה מסוימת: האינטרס של השלטון הרומני היה לבצע השמדה סלקטיבית בגטאות על-ידי גירושם למחנות של החלשים, העניים והחשודים בחוסר נאמנות לרומניה. האינטרס של הוועדים היהודיים עם הקמתם היה לסייע ליהודים רבים ככל האפשר. בתוך זמן קצר, עקב תנאי החיים הקשים וסכנת המוות המוחשית, נשחק יעד שאפתני זה והוחלף ביעד צנוע בהרבה: להציל את יהודי הקהילה שלהם. ביעד הזה אכן עמדו הוועדים היהודיים בצורה מרשימה, שכן כשבעים אחוז מיהודי קהילות דרום בוקובינה שרדו עד שנכנסו הסובייטים למחוז מוגילב במרץ 1944. לשם השוואה, מקהילת בסרביה, שמנתה כ-200,000 יהודים לפני הרציחות והגירושים של 1941 (שמהם נמלטו כ-40,000 יהודים לברית-המועצות), שרדו ב-1944 כ-11,000 יהודים בלבד. מ-70,000 יהודי צפון בוקובינה ועוד כ-30,000 יהודים שגורשו מצ'רנובין לטרנסניסטריה שרדו פחות ממחצית.¹¹⁴

ההבחנה בין הקהילות אפשרה ליהודי דרום בוקובינה להשתתף בארגון הגירושים לפצ'ורה ולסקזיניץ בידיעה שהיהודים המגורשים, שלא כמוהם או כמו יהודי דורוהוי, אינם "רומנים של ממש". הפרדה קהילתית-מעמדית זו יצרה בקרב יהודי דרום בוקובינה ודורוהוי תחושת חסינות יחסית, וזו סייעה לשלטון הרומני בהשגת שיתוף הפעולה שלהם ושל הנהגותיהם בגטאות. בגירוש לסקזיניץ בסוף מאי 1942, למשל, קרא הוועד היהודי בראשות יגנדרוף לציבור היהודי בגטו מוגילב לשמור על השקט ועל הסדר לטובתם שלהם ולפנות לוועדה מיוחדת במקרה של אי-הבנה שבו נבחר המיועד לגירוש בטעות, אף שהוא עובד ושייך ל"קבוצות הנכונות" בגטו.¹¹⁵ המגורשים מהגטו נבחרו על-פי קהילת המוצא שלהם, ובעוד יהודי המקום האוקראינים ויהודים יוצאי בסרביה וצפון בוקובינה נידונו להישלח לפצ'ורה וסקזיניץ – רוב יהודי רדאץ למשל היו פטורים מכך. כך שירת האינטרס של היהודים הנשארים בגטו מוגילב את ההשתתפות בביצוע הגירוש ובהכנת הרשימות לקראתו, ושירת בו בזמן גם את האינטרס של השלטונות הרומניים.

הוועדים היהודיים נקטו אסטרטגיה זו במשך שנתיים וחצי שבהן התמודדו עם הממשל הרומני, וככל שנראו סיכויי ההישרדות טובים יותר כך גדלה נכונותם לשתף עמו פעולה, שכן התמורה

111 רשימות הערכות וחלוקת צוותים לקראת הגירוש מן הגטו, אוסף יגנדרוף, P-9, תיק 6.

112 קארפ, טראנסניסטריע, עמ' 253, 255. פקודת הגירוש, בסופו של דבר, יצאה לפועל רק באוקטובר 1942.

113 עדות שלמה קליימן, איריש, O-3/5245.

114 הילברג, חורבן יהודי אירופה, עמ' 736. ראו גם: יואניד (עורך), תולדות היהודים ברומניה: השואה, עמ' 189;

Jean Ancel, *Transnistria 1941-1942*, vol. 2, pp. 509-539.

115 אוסף יגנדרוף, P-9, תיק 6.

נתפסה כסבירה ביחס למחיר של שליחת יהודים לעבודות כפייה במחנות הבוג ולמחנות ההרעבה. במילותיו של דנילוב: "המולך דרש את הקורבן שלו ואנחנו נדרשנו להעלותו"¹⁶. נכונותם של הוועדים היהודיים להשתתף בגירוש לסקז'ניץ ולפצ'ורה אפשרה להם לקבוע מי יגורשו מן הגטו ומי יורשו להישאר, אך גם להתמקח עם השלטונות ולהפחית ברבע את מכסת המגורשים. נראה כי ללא עזרת הוועדים היהודיים בגטאות במחוז היו הרומנים נאלצים להפעיל כוחות ז'נדרמריה גדולים יותר בהיקפם, היו אוספים באופן אקראי את היהודים לגירוש ופוטרים ממנו את מי שיכלו לשלם שוחד ישירות לז'נדרמים ולקצינים. המכסות שנקבעו לגירוש היו ככל הנראה מתמלאות בשלמותן.

סיכום

ההנהגה היהודית בגטאות של מחוז מוגילב נאלצה לתפקד בתנאי משבר: ניתוק הקהילה ממולדתה ומתרבותה; מיעוט משאבים לעומת ריבוי קבוצות הנזקקות להם; צפיפות ותנאי תברואה ירודים ובעקבותיהם התפרצות מגפות קטלניות; דרישות השלטון לשילוח יהודים לעבודת כפייה ולהכנת רשימות של יהודים שיגורשו למחנות ההרעבה.

הוועדים היהודיים הניחו כי השלטון הרומני במחוז מוגילב אינו מעוניין בהשמדה כוללת של כל היהודים במחוז אלא מבקש לנצלם ככל האפשר ככוח עבודה מתוך אדישות לגורלו של ציבור זה הגווע ברעב ובמחלות. דרך ההצלה המרכזית - העבודה - לא התאימה לכל הציבור היהודי בגטאות מחוז מוגילב, וגם דרך השוחד שירתה רק חלק מהציבור, שכן האמצעים היו בדרך כלל דלים.

במפגש הרב-תרבותי במוגילב בין הקהילות היהודיות בשעתן הקשה נוצר סולם מעמדות אישי וקבוצתי: יושבי הראש של הוועדים היהודיים שהגיעו מדרום בוקובינה בחרו להגן על בני קהילות המוצא שלהם ועל בעלי הקשרים והמבוססים שבהם והעדיפו אותם בחלוקת המשאבים ובהימנעות משילוחם למחנות ההרעבה ולמחנות עבודת הכפייה. הם ניסו לצמצם את גזרות הגירוש ואת מכסות המשלוחים ולשלוח למחנות ההרעבה את מי שנתפסו כגורמים החלשים בחברה היהודית: העניים ביותר ומי שלא היו מקורבים לוועדים היהודיים. לצורך כך קיימו הוועדים היהודיים קשר רציף עם השלטון הרומני. קשר זה נשען על נכונותם של הכוחות הרומניים להפר פקודות תמורת שוחד, על שפה משותפת ועל תפיסות משותפות של היררכיית השייכות והזהות בין הקהילות היהודיות השונות בגטאות של מחוז מוגילב. הוועדים היהודיים עשו מאמצים אדירים למנוע את גירושם של מקורבים, של יהודים מבוססים ושל יוצאי קהילות דרום בוקובינה, אך השתתפו ברישום של יהודי צפון בוקובינה, בסרביה ואוקראינה ואף במצוד אחריהם.

בחירה זו של המנהיגים היהודים בגטאות מחוז מוגילב בתקופת השואה נבעה מן ההכרה הברורה שלא יוכלו להציל את כל יושבי הגטאות, ולכן ניסו להציל את רוב בני קהילתם. נציגי הציבור בגטאות חשו שעל משימה זו של הצלת יהודי דרום בוקובינה הם נשפטים בקהילותיהם, ושהציבור שלהם מקבל בהבנה יחסית את המחיר – אובדנם של יוצאי קהילות אחרות בגטו. הם האמינו שדרכם היא הדרך הנכונה ביותר – ובעצם היחידה שהייתה פתוחה לפניהם בניסיונות שבהן פעלו. למרות המצב הקשה שעמו התמודדו הוועדים היהודיים, הם לא ראו עצמם סוכני תיווך של השלטון הרומני אלא מנהיגי הקהילה. הם ניסו, כל אחד בדרכו, להתמודד עם השלטון הרומני ועם פקודותיו כדי לשמור על בני קהילת המוצא שבהנהגתם. יגנדורף כתב בזיכרונותיו על הקו שהנחה את מאמצי ההצלה שלו: "סברתי שהמשימה העליונה המוטלת עלי היא לשכנע את הרומנים שאין לוותר על שום עובד יהודי. בה בעת הייתי חייב לשכנע את היהודים שרק באמצעות עבודה יצרנית יוכלו להינצל".¹¹⁷ בזיכרונותיו הכחיש יגנדורף את מעורבותו העמוקה בגירוש לסקוינץ וטען כי התפטר מן הוועד קודם הגירוש, אלא שהוא עמד בראש הוועד היהודי עד 14 ביוני 1942, והגירוש החל ב־29 במאי 1942.¹¹⁸ דנילוב כתב בעדותו במשפטו לאחר המלחמה: "היה הכרחי להקריב אנשים מספר כדי להציל את יתר ה־17,000 שנשארו במוגילב, ללא התערבותנו כל הגטו היה בסכנת פינוי".¹¹⁹ טייך כתב לאחר המלחמה: "האמנו שרק כך נוכל להינקות מנקיפת לב".¹²⁰ "נקיפת הלב" אכן ליוותה אותו בכל מעשיו, והוא היה ער למשפט ההיסטוריה כבר בעת התרחשותם של הדברים. יש לזכור כי שלא כמו ראשי יודנרט בפולין, למשל, יושבי הראש של הוועדים היהודיים במחוז מוגילב שרדו כמעט כולם. קצתם עמדו למשפט בתום המלחמה. כמה מהם כתבו את זיכרונותיהם, אבל לא כתבו יומנים. בספר הזיכרונות של יגנדורף, במאמר שכתב טייך לאחר המלחמה, בעדותו של דנילוב במשפטו – בכל אלה הם הבלו את מאמצייהם להציל את בני קהילתם, אך נמנעו מלעסוק ישירות באחריותם לשליחת בני קהילות אחרות אל מחנות ההרעבה. נראה כי הימנעותם של בעלי התפקיד מלכתוב על האירועים הקשים ביותר הייתה דרכם לשרוד ולהמשיך לתפקד אחרי השואה.

117 Jagendorf, Jagendorf's Foundry, pp. 36-37

118 ראו כרונולוגיה בתוך: ישורון, ההתארגנות העצמית; ראו גם תיק עונשין בוטורואגה ואחרים, CNSAS, P-7795, vol. 1

119 תיק עונשין בוטורואגה ואחרים, CNSAS, P-7795, vol. 1

120 טייך, "המינהל היהודי האוטונומי", עמ' 220-221. ראו גם: Carp, *Cartea Neagră*, pp. 385-386